

Dertiende jaargang • nummer 26 • november 2005

Arabesken

Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap

**Couperus en
de theecultuur**

**ANTIQUITEITEN
EN
TAXATIES**

**NOORDEINDE 164 EN 164A
2514 GR 'S-GRAVENHAGE
TELEFOON 070 - 365 39 07
FAX 070 - 365 39 08**

S. VAN LEEUWEN

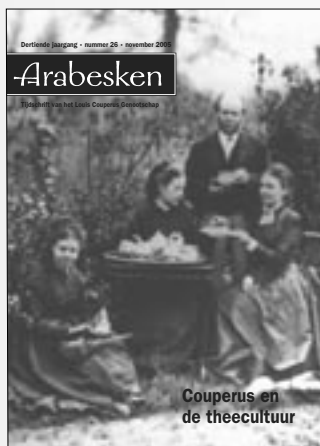
Een bekend adres in Den Haag aan het Noordeinde met een gevarieerde collectie antieke meubelen, Chinees porselein en Delfts aardewerk, maar ook een bron van inspiratie voor een geschenk.

De plek waar Louis Couperus in de jaren twintig reeds zijn inkopen deed en in de lommerrijke tuin inspiratie opdeed voor zijn boeken. In deze tuin werd ook de bekende foto gemaakt met zijn hond Brinio.

In deze nog ongerepte tuin kunt u genieten van de natuur en een keuze maken uit de tuindecoraties en tuinmeubelen met een nostalgisch karakter.

**Open:
dinsdag t/m vrijdag 11.00 - 17.30 uur
zaterdag 11.00 - 17.00 uur
en op afspraak**

Inhoud

Op de omslag: Een Engelse familie drinkt thee in de tuin. Foto uit: De beste foto's uit de negentiende eeuw (Hulton Deutsch Collection, Londen)

- Petra Teunissen-Nijse **4**
'De theestof is de rigueur'
Louis Couperus en de
negentiende-eeuwse theecultuur

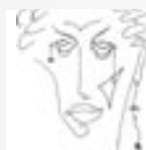
- 3 Geachte donateurs**
- 15** Menno Voskuil
Geschouwd in het hart der dingen
P.C. Hoofd-prijs voor
Frédéric Bastet

- Erik Schoonhoven **18**
Fantasia als toevluchtsoord
Een vraaggesprek
met Arthur Japin

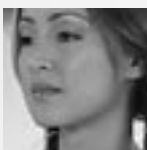
- 23** Caroline de Westenholz
**Heliogabalus en
de Vlam van de Lust III**
Was Couperus een 'adept'?

- Gillende kreten 34**
van lustverlangen
Het favoriete fragment
van Marja Pruis

- 37** Jan Bennink
**Een 'Varian' symposium
te Cambridge**
De historische en legendarische
personae van keizer Heliogabalus

- Wouter de Koning **42**
**Open brief aan
Orlow Seunke**

- 44 Nieuwsbrief**
Louis Couperus Museum

- Van en over Couperus 48**
en anderen
Korte Arabesken

- 54** Recensie
**Thematische opposities
bij Couperus**
Van der Paardt bespreekt een
heldere (voor)studie van Kraat

Stichting Louis Couperus Genootschap

Erevoorzitter

Prof. dr. F.L. Bastet

Comité van aanbeveling:

Dr. R. Breugelmans	Oud-conservator Universiteitsbibliotheek Leiden; bezorger van onder meer <i>Louis Couperus Lion of the Season</i> , <i>Louis Couperus, Tussen Alexandrië en Londen</i> en <i>Louis Couperus in den vreemde</i> .
Dr. L. Dirix	Auteur van de dissertatie <i>Louis Couperus en het decadentisme. Een thematologische confrontatie</i> .
Dr. H.F.J. Horstmanshoff	Universitair docent Oude Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Auteur van <i>'En ik verheugde mij om de rijzende zon'</i> . Een gladiatorverhaal van <i>Louis Couperus</i> (Couperus Cahier VI).
Dr. M. Klein	Universitair hoofddocent Katholieke Universiteit Nijmegen; auteur van onder meer <i>Over Eline Vere van Louis Couperus, Couperus en het Corpus Hermeticum</i> en <i>Noodlot en Wederkeer</i> .
Dr. J.E. Koch	Docent neerlandistiek aan het Istituto Universitario Orientale in Napels. Auteur van onder meer de dissertatie <i>De koningsromans van Louis Couperus en Zingende lijnen, gebeeldhouwde impressies</i> (Couperus Cahier I).
Prof. dr. H.T.M. van Vliet	Freelance onderzoeker. Bezorger van de <i>Volledige Werken Louis Couperus</i> ; auteur van onder meer <i>Eenheid in verscheidenheid</i> en <i>Versierde verhalen</i> .

Bestuur:

Hans Kreuzen	Voorzitter
Drs. Astrid Wassenberg	Secretaris
Han Peek	Penningmeester
Mr. Pieter Verhaar	Vice-voorzitter
Drs. Peter Hoffman	Algemeen lid
Ria Keene-Fiolet	Algemeen lid

Stichtingsregister Kamer van Koophandel: S-157707

Geachte donateurs,

Men zegt wel eens met weinig gevoel voor understatement dat het Nederlands voetbalelftal zestien miljoen bondscoaches telt. Iedereen die wel eens met meer dan onontkoombare interesse naar het spelletje kijkt, bemoeit zich enthousiast met de opstelling en de te volgen speelwijze. Dat zal des te meer gelden voor het komende WK, als 'we' het toernooi ook nog eens moeten zien te winnen op het 'vijandelijke' terrein van onze oosterburen.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat iets soortgelijks aan de hand is, weliswaar kwantitatief in iets bescheidenere vorm, als er een nieuwe Couperus-verfilming in het vooruitzicht wordt gesteld. Staat dan niet onmiddellijk iedere Couperiaan (en zeker de harde kern van de supporterschare van *bijna* 600 zielen – het huidige aantal donateurs van ons Genootschap!) langs de zijlijn te trappelen om de regisseur allerlei adviezen te verschaffen? En dan natuurlijk vooral over hoe het beslist *niet* moet. Uiteraard zijn we verheugd dat er weer eens een Couperus wordt verfilmd, maar vrees overheerst, ingegeven door hele en halve mislukkingen uit het verleden.

Helaas wilde Orlow Seunke, die zich volgend jaar zal wagen aan een verfilming van *De stille kracht*, nog niets kwijt over zijn opstelling en tactiek; zolang de financiering nog niet rond is, hult hij zich in stilzwijgen. Maar dat geeft ons de kans om intussen één stem uit het koor der bemoeizuchtigen te laten opklinken: redacteur Wouter de Koning schreef voor dit nummer een open brief aan de regisseur en voorziet hem ongevraagd doch welgemeend van een aantal gratis suggesties.

Een roman die om voor de hand liggende redenen wel nooit verfilmd zal worden, maar onverminderd in onze aandacht staat, is *De berg van licht*. Maar liefst drie bijdragen in dit nummer hebben de roman over Heliogabalus als onderwerp. Jan Bennink schreef voor ons een verslag over een symposium dat afgelopen zomer in Cambridge over de Romeinse keizer werd gehouden. Eén van de sprekers op het congres, Caroline de Westenholz, wakkert in deze aflevering voor de derde maal de Vlam van de Lust aan, terwijl auteur en *Groene-critica* Marja Pruis haar favoriete fragment uit de roman toelicht.

Dezelfde Marja Pruis bombardeerde Arthur Japin in een recensie van zijn roman *Een schitterend gebrek* tot de reïncarnatie van Louis Couperus. Of Japin zich deze kwalificatie laat aanleunen, kunt u lezen in het vraaggesprek dat Erik Schoonhoven met hem voerde. Via Couperus kwamen zij vanzelf te spreken over onder meer de historische roman, theater en ijdelheid.

Natuurlijk staan we ook nog even stil bij de uitreiking van de P.C. Hoofd-prijs aan onze erevoorzitter Frédéric Bastet. Maar zet nu eerst de ketel op het vuur, schenk uzelf een kopje in en schuif aan voor het openingsartikel van voormalig *Nieuwsbulletin*-redacteur Petra Teunissen-Nijssse over Couperus als onvervalste theeleut. ☺

Namens het bestuur en de redactie,

Peter Hoffman

LOUIS COUPERUS EN DE NEGENTIENDE-EEUWSE THEECULTUUR

‘De theestof is de rigueur’

Er wordt veel thee gedronken in het oeuvre van Louis Couperus. Ook de schrijver zelf was een groot liefhebber van de ‘even groen schuimende kop vloeibare jade’. Hij genoot vooral van de elegante ceremonie die met theedrinken samenhang. Dat blijkt uit zijn gedetailleerde beschrijvingen van de negentiende-eeuwse theecultuur in zijn romans en feuilletons.

Door Petra Teunissen-Nijssse

Louis Couperus kon geen dag zonder thee. In zijn feuilleton ‘Een vervelende morgen’ badineert hij: ‘(...) eten is het eerste, wat ik ’s morgens doe. Zonder thee te hebben gedronken, zoû ik geen vinger kunnen verroeren. (...) Waarom is mijn thee van daag iets te sterk en prikkelt zij bitter mijn tong?’¹ De elegante middagthee was hét moment van de dag voor de auteur. Met kennelijk genoegen schrijft hij in 1901 in een brief aan de dames Boon Hartsinck: ‘(...) maar dan begint de mondaine dag. Veel thea’s!’² Zo’n modieuze thee dronk hij graag bij in het Romeinse Grand-Hôtel Excelsior. Dat stond garant voor topkwaliteit: ‘De thee is heel geurig, de gebakjes zijn goed.’³

Maar het allerliefst lijkt Couperus wel het huiselijke theeuur te zijn geweest. Bij voorkeur onder intimi, met een brandende haard en een vliegende storm.⁴ De auteur was duidelijk een theekenner. Zo weet hij precies wat thee kost⁵ en heeft hij oog voor

De beste foto's
uit de
negentiende eeuw
(Hulton Deutsch
Collection, Londen)

de kwaliteit.⁶ Ook zijn romanpersonages zijn kieskeurige drinkers, zoals Karel en Cateau uit *De boeken der kleine zielen*: 'Zij berekenden, dat zij nog wel een goed uur konden digereeren bij hunne groote vulkachel en omdat zij niet hielden van de thee bij mama, dronken zij eerst een kop thee thuis.'⁷

Thee in Nederland rond de eeuwwisseling

Thee was als genotsmiddel in Nederland in de zeventiende eeuw bekend geraakt. Rond 1900 raakte de uitgebreide middagthee in ons land ingeburgerd. Deze gewoonte was afkomstig uit Engeland, waar de afternoon tea⁸ al sinds het begin van de negentiende eeuw genuttigd werd. De middagthee begon als een sociale aangelegenheid, de zogeheten 'jour' of ontvangdag – bij de middenstand sprak men overigens van een dameskransje – waarbij de gastvrouw op een vaste middag in de week op informele wijze haar gasten ontving. Hierbij werden schaalpjes met allerlei lekkernijen als bonbons, koekjes, cake en petitfours gepresenteerd.⁹

Voor het serveren van de thee had men een keur aan zilverwerk en (Japans of Chinees) porselein in huis. Een rijk gedekte theetafel met een kostbaar theeservies was een belangrijk statussymbool. De gastvrouw schonk de thee doorgaans zelf in. In het zilveren trekpotje werd een sterk thee-extract gemaakt, waarvan steeds een bodempje werd uitgeschonken in de kopjes en dat vervolgens aangevuld diende te worden met heet water uit een bouilloire. Pas in de loop van de negentiende eeuw hebben grote theepotten, waarin de thee in de gewenste sterkte gezet kon worden, het gebruik van het trekpotje en de bouilloire langzaam maar zeker verdrongen.¹⁰ De bouilloires waren doorgaans van zilver of koper en mochten vanwege hun kostbare en fraaie uitvoering niet onopgemerkt blijven. Ze werden dan ook op een kleine guéridon, een bijzettafeltje (kettle stand) neergezet. Tegen het midden van de achttiende eeuw zijn de houten theestoven ontstaan. De houten kistjes waren aan de binnenzijde met metaal afgeschermd, zodat daarin een brandend komfoor geplaatst kon worden met daarop de waterketel. Het hengsel aan de theestoof maakte deze gemakkelijk verplaatsbaar van de keuken naar salon.¹¹

Theetijd in de Haagse romans

In de maatschappelijke kringen waarin Couperus en zijn personages zich bewogen, was de middagthee een uiterst sociaal moment. Het is evident dat Couperus plezier had in het beschrijven van deze theevisites. De beschrijvingen vervullen daarnaast verschillende functies in de tekst. Allereerst is 'theetijd' letterlijk een tijdsaanduiding: zo tussen vier en zes uur 's middags. Zo hoeft Couperus het uur van de dag niet expliciet te noemen, maar voor zijn publiek waren het ogenblik en de setting direct duidelijk.¹² Het is bijna een toneelaanduiding. Bijvoorbeeld in *Eline Vere*:

Frédérique trad binnen. De heer en mevrouw Verstraeten zaten met Betsy in de serre en Marie met Ange en Léonie in den kleine salon. Ange hield Ben op haar schoot. Men dronk thee.¹³

Couperus weet wat mode is:

Iederen Zaterdag, des middags om vier uur, ging Aylva naar mevrouw Van Neerbrugge, de vriendin van zijn moeder, op de Laan Copes. Maar mevrouw zag hij dan weinig, wel

Emilie; die schonk dan thee en die ontving, jonge meisjes, enkele jongelui. Zij had dat zoo, Amerikaansch een beetje, ingesteld, en van haar vond men dat goed.¹⁴

Overigens werd er 's avonds na de maaltijd opnieuw thee gedronken, dikwijls gevolgd door een licht alcoholische drank.¹⁵ Dan tekende Couperus een meer huiselijk tafereel:

(...) de theetafel blonk in den zachten, huiselijken glans, die er uit het vertrek vloeide. De kinderen waren naar bed, maar de meisjes, Marianne en Henriëtte, bleven nog op. En zij zaten allen in een grooten kring en luisterden, terwijl Truus thee schonk. Binnen zong Eline en somwijlen viel er eene ster.¹⁶

Mannen dronken 's avonds dikwijls thee (of koffie) buiten de deur.

Thee en roddels

Theetijd is een ideaal moment voor een auteur om personages te laten praten.

Theetijd staat immers traditioneel voor roddeltijd. Thee maakt de tongen los en ontlockt confidenties: 'O lezeres, zult gij zwijgzaam kunnen zijn, gij die zelfs uw eigene diepste geheimen zoo onwillekeurig onder een geurig kopje middagthee hebt verklapt.'¹⁷

Het eerste optreden van Constance in *De boeken der kleine zielen* vindt plaats rondom de theetafel tijdens een soiree:

Constance zweeg... Dorine met een paar van de jonge nichtjes, schonk de thee, bracht ze rond.

- Constance, jij een kopje... Suiker, melk?

Wat klonk dat gewoon en lief, nu heusch toch of zij er bij behoorde. Altijd had bij behoord. Constance, jij een kopje... Alsof het niet het eerste kopje was in jaren, na jaren...¹⁸

Met een fijn oog voor de menselijke zwakheden combineert Couperus in één zin thee met nutteloos gebabbel: 'Mevrouw schonk thee en het gesprek vloeide verder voort: een nuttelooze woordenwisseling, die wreed was door hare onbeduidendheid.'¹⁹

Ook Cecile uit *Extaze* ziet de betrekkelijkheid van de theetafel in:

Vreemd, zo vreemd het leven... Want het scheen haar of ze, onder de heel-gewoonheid van die afternoon-tea, iets heel ongewoons gezien had; wat, wist ze niet, zou ze niet kunnen uitdrukken, zelfs niet kunnen uitdenken; het was haar of er onder het gaan en komen van die menschen iets geschitterd had: het eigenlijke, de waarheid onder het verschijnsel van hun voordoen om bij haar te komen thee drinken.²⁰

De elegantie van het theeuur

Een andere functie van de theescène is dat deze bij uitstek geschikt is om vrouwelijke elegantie weer te geven. De manier waarop de gastvrouw presideerde aan het theeblad werd met argusogen beoordeeld door de gasten. Opvallend is dat Couperus in zijn romans die elegantie vrijwel uitsluitend laat zien door mannenogen. Zoals die van Vincent Vere:

Hij leunde achterover in zijn rotting leuningstoel, met iets van een slachtoffer. Intusschen gevoelde hij zich zeer behagelijk, aangenaam gestreeld door de luxe, die in de serre, tusschen het groen der planten, in het weifelende halflicht schemerde. (...) En in die omgeving, in de tegenwoordigheid van Betsy, zeer elegant in haar licht zomertoilet, bij het zachte geschitter van het zilver en Japansch porselein op het theeblad gevoelde hij zich veilig voor de onaangenaamheden des levens. Het was rust, het was eentonigheid, maar zij verkwikten hem...²¹

In *Majesteit* kijkt kroonprins Dutri naar de bezigheden van de hertogin: 'Zij gingen naar binnen; bezig aan hare theetafel, gracielijk de vingers latende gaan over de antieke Chinese kopjes, vroeg zij den kroonprins dadelijk de weg, die Zijne Hoogheid nemen zou (...).'²²

Verreweg de elegantste thee-gastvrouw in Couperus'romans is Cecile uit *Extaze*. Zij scheidt duidelijk geoeogen in haar kunst:

Het was Zaterdagmiddag; (...) en nu wachtte zij in hare geliefkoosde kamer de Van Attema's, die iederen Zaterdag om half vijf kwamen theedrinken, af. Zij had de meid gebeld, die eene blauwe spiritusvlam aanstak. (...) Cecile ging een enkelen keer langs hen heen, in het zorgvuldig toezien op heur theeblad, en haar blik omringde de kinderen als in een cirkel van warm gevoel. Zij was in hare stemming van kalm geluk; ze vond het aangenaam zoo straks de Van Attema's te zullen zien binnen komen; zij hield van die middaguren als haar zilveren bouilloir ziedde op de blauwe vlam.²³

Het contrast tussen mannelijk en vrouwelijk zet Couperus sterk aan in een theescène met Cecile en haar zwager Dolf van Attema:

Zij lachte, zei, dat hij leelijke woorden gebruikte en langzaam stond zij op, om hem aan hare kleine theetafel zijn kopje in te schenken. Hij voelde iets als een streelende zachtheid over zich heen komen, als zou hij daar gaarne lang gezeten hebben, pratend en theedrinkend, in die viooltjes-atmosfeer van bescheiden exquizeit: hij, de man van den daad, de staatsman, lid van de Tweede Kamer, wiens dag uur aan uur bezet was, met commissies hier en commissies daar.²⁴

Couperus herhaalt het 'trucje' met de geliefden Quarts en Cecile:

Zacht wit zag hij Cecile daar zitten, in de melodie harer woorden van halve stem, die weldadig tot hem aanklonken. Zij spraken over veel; over Emerson; over een gedicht van Van Eeden; in den Nieuwen Gids; over hunne levensopvattingen. Hij had een kop thee willen aannemen, alleen om haar zich te zien bewegen met de weeke lijnen harer bevalligheid, staande voor het theetafeltje in den hoek. In haar wit toilet, had zij iets van marmer, dat week zou zijn van bezieling en leven. En onbeweeglijk bleef hij zitten, luisterend met eerbied, opgenomen in eene teedere verrukking van geluk.²⁵

De coquette maniertjes van Gerdy

Hoe belangrijk het was voor een vrouw om te excelleren aan de theetafel, laat Louis Couperus haarfijn zien in *Het heilige weten*, het laatste deel van *De boeken der kleine zielen*. Nichtje Gerdy ontleent haar gevoel van eigenwaarde grotendeels aan haar plek aan de theetafel, waar zij met 'coquette maniertjes' uitschonk. Het is bijna een

leitmotiv. Dat blijkt wel uit de volgende, vrij lange citaten.²⁶ Misschien te lang, maar Couperus'opbouw van spanning is te mooi om ze niet helemaal weer te geven.

Mama is boven, zei Gerdy. Tante, komt u beneden, gauw? Wil ik thee zetten...? De lamp opsteken...? Dat is gezellig, thee, als het zoo stormt.

(...)

Tante! Tante Constance... Ik heb de thee nu gezet, en als u niet komt, wordt die te sterk...

(...)

De wind buiten loeide en een heftige regen sloeg neêr tegen de ramen, als tikkelden er driftige, booze vingers. De blinden, de gordijnen toe, de lampen op, de thee, die Gerdy schonk met haar coquette maniertjes, het gaf Constance, al was zij moê, en al had zij gaarne eens alleen gezeten, een streeling van zacht huislijke voldoening, iets fluweligs van wel harmoniesch zijn met allen rondom haar heen, ook al was er zooveel zorg, niet alleen met de kinderen, – maar ook nog soms heel veel moeilijkheid en misverstand met Mathilde, Addy's vrouw. Waar was Mathilde nu? Waar waren de beide kinderen nu? Gerdy, druk en beweegelijk, en doende of zij heel veel deed, met haar theegerei licht rammelend, had een fauteuil wat nader geschoven, bij den haard, waarin oplekte het vuur; nu bood zij Constance haar kopje, bood een schaalje met koekjes en Constance vroeg:

- Waar is Mathilde? (...)

Eigenlijk hoopte zij maar, dat Mathilde niet beneden zoû komen, vóór het diner, omdat altijd als Mathilde beneden kwam, op het theeuur, er iets gebeurde, alsof een duiveltje sloop tusschen Gerdy's nerveuze vingertjes; zij brak een kopje, gooide de boel om, eens zelfs had zij bijna brand gemaakt, omdat zij de spiritusvlam had uitgeblazen, met een woedend geblaas van haar driftige spitse lipjes... Het was nu wel gezellig: als Mathilde nu nog maar wat boven bleef...

(...)

Gerdy aan haar theeblad, schonk in... Daar hadt je het weêr, zij morste met de melk, het theeblad droop wit, maar zij had vlug een theedoekje in de witte plas gepropt, en nu bood zij Mathilde het kopje... Mathilde proefde.

- Heb je er suiker in gedaan?

- Ja... één klontje.

- Ik neem nooit suiker.

- O... Wil je een ander kopje?

- Neen... dankje... Je thee is slap...

Gerdy's thee was haar trots, altijd, en ze zei agressief:

- Thee wordt na drie kwartier bitter of, als je er water op gooit, slap...

- Dan schijn ik wel altijd drie kwartier te laat te komen, want je thee is altijd bitter of slap...

- Zet jij dan thee voor jou...

(...)

Gerdy, boos, haalde de schouders op. (...) Zij was toch wel eens meer door Mathilde geërgerd geworden, Mathilde was haar nooit sympathiek – zij morste met de thee en de melk, alleen al als Mathilde onverwachts binnenkwam, – dat zij zich nu waarlijk niet goed begreep, waarom ze zó boos was, en zó dacht aan Addy – alleen omdat Mathilde zich met Johan Erzelee had aangesteld...

Alleen als 'stoorzender' Mathilde niet aanwezig is, kan Gerdy elegant theeschenken:

Nu, in de winter (...) – alleen Gerdy soms 'ontving' haar tennis-clubje en schonk thee, boven op de meisjes-zitkamer, als zorgde zij voor wat gezelligheid, die van buiten zoû komen... En de avond, in de gele lichtkringen der lampen, dommelde zacht na den eten voort, den wind om het huis, – de drukte van Gerdy, met haar theegerei tinkelend, – en de dobbelstenen in de bekers rammelend van Guy en Adèletje...

In het volgende deel komt Couperus nogmaals terug op de theescène, in de beschrijving van de grieven van Mathilde: 'O, de kleine grieven stapelden zich in haar op, benauwden, stikten haar bijna -: de thee, die Gerdy expres ondrinkbaar maakte; het idiote kind, dat haar stoel duwde.'

Mathilde krijgt haar zin. Zij verhuist met Addy naar Den Haag. De rust keer weer, ook rond de theetafel:

En het was of zij allen Mathilde wel hadden willen dulden – zoo zij Addy maar niet verloren. Klaasje duwde haar stoel niet meer weg, Gerdy morste niet meer met de melk, des avonds aan het theeuur – kleine bijna belachelijke ergernissen, die er zoo dikwijls voor Constance geweest waren – zoodra Mathilde binnenkwam, maar nu alles van ergernis weg was, was Addy ook weg, scheen hij verloren voor altijd.

De beste foto's
uit de
negentiende eeuw
(Hulton Deutsch
Collection, Londen)

Theecultuur als statussymbool

Couperus beschrijft de theeceremonies zo gedetailleerd om ontwikkelingen in status van zijn personages weer te geven. Dat begint al in *Eline Vere*, met de huwelijksgeschenken. Een theeservies was – en is nog steeds – een onmisbaar huwelijkscadeau. Zo schittert op de geschenkentafel van het jonge bruidspaar Georges de Woude van Bergh en Lili Verstraeten: 'Het zilveren theeservies in het midden, van den heer De Woude: daar omheen al het zilver, al het kristal, al het fijn porselein, door verwanten en vrienden geofferd.'²⁷ Couperus vergeet niet het theeservies wederom op te laten treden, als Marie het jonge paar bezoekt in het volgende hoofdstuk:

Die Emilie, dacht ze vrolijk. Toch ging ze niet aanstonds naar boven: zij moest eerst een blik op de kleine suite slaan. (...) Het zilveren servies blonk zacht op een theetafel, door een tulle kleedje heen.²⁸

Vanzelfsprekend zijn de huwelijkscadeaus van de vorstelijke bruidsparen in *Majesteit* net wat duurder. Daar heeft Couperus het over 'vergulde tafel- en theeserviesen' en zelfs 'geblazoeneerd vergulde gerei van haar theetafel'. Eén van de rijkste personages, de Amerikaanse Urania uit *Langs lijnen van geleidelijkheid*, draagt tijdens het theeuur een modieuze kanten 'tea-gown'.²⁹

Cornélie uit *Langs lijnen* wordt – in haar positie van gegoede vrouw van de wereld – door Couperus nog omringd met elegante theeattributen als een 'zilveren trekpotje'. Zij verliest deze sfeer na haar metamorfose tot een 'vrije vrouw':

De beste foto's
uit de
negentiende eeuw
(Hulton Deutsch
Collection, Londen)

Mevrouw Van der Staal en de meisjes, die haar kwamen bezoeken, waren verbaasd, om haar slordig uitzien, om haar rulle kamers, een stervend vuur in het haardje, geen bloem, geen boeken, geen thee, en geen kussens.³⁰

Couperus was zich zelf terdege bewust van deze techniek. Cruciaal is de volgende passage in *Metamorfoze*:

Een 'modern artist', ten minste in Holland, mag alleen maar burgerfamilie's om een ronde theetafel met een theestoof beschrijven, en geen mensen buiten de theestoof-côterie om. Geen arbeiders, want die zijn 'ruw', en ook geen chiquere lui, want die zijn 'geparfumeerd', en hebben een bouilloir. De theestoof is de rigueur. De vent heeft dus heusch gelijk. Ik zal, als er een volgende editie komt, Mathilde aan het kousen-mazen zetten. Dan zal je zien: dan is de heele roman in orde....³¹

Genadeloos beschrijft Couperus vervolgens de vermaledijde theestoof in een naargeestig visioen van burgerlijkheid in het vijfde boek van *Metamorfoze*:

Zij woonden in de Laan Copes bij mama Van Neerbrugge in. Waarom zouden zij een eigen huis nemen, had mama waardig gezegd. Haar huis was groot genoeg, zij verloor zoo niet Emilie, en zij won Hugo er bij, en zij zou geen schoonmoeder zijn naar het type van de Fliegende Blätter. En de kinderen, die van reizen hielden, waren vrij weg te gaan, wanneer ze wilden. Daarbij was het veel zuiniger. Dadelijk een huishouden, één meid, en Emilie, gedwongen zich te formeeren naar het model van een Hollandsch vrouwtje, zonder veel geld – één kachel aan in de 'huiskamer': een vertrek, dat altijd Hugo's cauchemar was geweest in echt Hollandsche interieurs: tafel in het midden, met theeblad en theestoof – wasch-in-huis, schoonmaak, inmaak –: mama had hen gewaarschuwd.³²

Couperus als theeschenker

Bijzonder is dat Couperus, die zo fraai de elegantie van een theeschenkende vrouw kon beschrijven, gewend was zijn eigen thee³³ te zetten. Daartoe deed een zilveren theeserviesje dienst. De thee zelf dronken Elisabeth en hij uit fijne porseleinen Japanse kopjes die zij, zorgvuldig opgeborgen in rood satijnen foedraaltjes, overal mee naar toe namen.³⁴ Collega-auteurs die Couperus thuis opzochten, beschrijven zijn opvallende theegewoontes. Zoals Annie Salomons:

Heel die avond, terwijl hij thee zette ('Ik heb héérlijk kokend water.') en ze ronddiende, taartjes uitzocht en wijn schonk, hield hij die lichte badinerende gesprekstoon, zeer onhollands, maar uiterst boeiend.³⁵

André de Ridder moest van Couperus beslist opschrijven dat de auteur zélf de thee schonk:

Glimlachend en een beetje ironisch gaf Couperus mij den raad: 'En begin nu uw interview als volgt: Tusschen vele bloemen schonk Louis Couperus thee voor me, en was weinig spraakzaam...' (...) En thee schonk hij voor mij – uit een zijner eigen zilveren trekpotjes schonk hij thee – terwijl ik rondblikte in de kamers (...).³⁶

Zelfs in het theeminnende Engeland verraste de Hollandse auteur interviewers met een kop thee. In 'Met Louis Couperus in London-Season' biedt hij de verslaggever van de *John O'London* onverwacht thee aan en heeft 'daardoor een faam gekregen – het staat

ten minste in het blad – van bijzondere “courtesy”. Des te beter. Wat je met een kop thee al niet bereikt.³⁷

Couperus koketteerde er openlijk mee dat dit eigenhandig theeschenken tegen alle etiquette inging. Hij zegt het zelf in zijn feuilleton ‘Pension’:

Zachte, glimlachende verrassing van Orlando en van Elettra, nu wij ze ontvangen in onzen ‘salotto’, waar thee is bereid in ons eigen zilveren serviesje en geschenken wordt in eigen Japansche kopjes, waar koekjes staan tusschen bloemen. (...) Ik huil dus niet en schenk thee, want mijn vrouw – ‘Tina’ – laat dat thee schenken altijd over aan mij...³⁸

Wat zou het voor Couperus’ vrouw Betty betekend hebben, dat zij haar man dat belangrijke vrouwelijke privilege letterlijk uit handen gaf? Deed zij het vrijwillig, omdat zij er geen talent voor had? Of eiste hij dit bij uitstek feminiene ritueel op? Zou het geestige feuilleton ‘De verveling’ – waarin Betty serieus voorstelt een tearoom te beginnen om de verveling tegen te gaan en schatrijk te worden – op waarheid berusten? Dan moet Betty toch ook genoten hebben van de chique theeceremonie. Alhoewel, liever had ze een ‘chique hoedenzaak’. Misschien was het dan toch meer de wens van de auteur om te schitteren aan de theetafels in zijn eigen salon. Hij ziet het idee tenminste direct zitten en wil graag helpen. Maar Betty wimpelt hem af: ‘Neen, neen, jij bent zoo weinig praktisch. Jij mag er thee drinken...’ Dat valt meteen in goede aarde: ‘Voor niets!’³⁹

Waarschijnlijk was Louis Couperus’ eigenhandig theeschenken een – tot nu toe wat onderbelicht – aspect van zijn veelbeschreven androgynie. Het was in ieder geval geen pose, niet uitsluitend toneel voor gasten. Het is duidelijk dat Couperus veel behagen schepte in de negentiende-eeuwse theecultuur,⁴⁰ zowel op papier als in de praktijk. ☛

Noten

1. ‘Een vervelende morgen’. In: Louis Couperus, *Korte Arabesken. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 28, p.155.
2. Geciteerd in Frédéric Bastet, *Al die verloren paradizen*. Amsterdam, 2001, p.209. De brief is gedateerd 18 november 1901.
3. ‘Ik luister toe en geniet goede thee...’ Uit: ‘Thee in Excelsior’. In: Louis Couperus, *Van en over alles en iedereen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 35, p.33. Het citaat in de tekst is te vinden op p.34.
4. Zie ook het feuilleton ‘Kindersouvenirs’. In: Louis Couperus, *De zwaluwen neêr gestreken. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 31, p.52. De voorliefde voor thee tijdens storm deelt Couperus met Gerdy uit *De boeken der kleine zielen*. ‘Kinderkamer’ bevat een vertederende beschrijving van een poppentheevisite, compleet met poppentrekpotje. In: Louis Couperus, *Van en over mijzelf en anderen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 27, p.591-598.
5. ‘Een pakje thee van drie francs’. In: Louis Couperus, ‘Wonen in het buitenland.’ Uit: *Korte Arabesken. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 28, p.144.
6. Thee was relatief duur en exclusieve thee was een waardevol cadeau. Zo bracht Paul voor Constances verjaardag ‘Karavanan-thee’ mee. Waarschijnlijk werd hiermee de rokerige Lapsang Souchong bedoeld. Zie Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 20, p.375.
7. Idem, p.14.
8. In Couperus’ romans komt het begrip ‘afternoon tea’ onder andere voor in *Eline Vere*, *Noodlot* en *Extaze*. In ‘Met Louis Couperus in London-Season’ in *Ongebundeld werk. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 49, p. 486-539 schrijft Couperus op p.513 over een ‘crush-tea’. Het is mij niet bekend wat daarmee werd bedoeld.

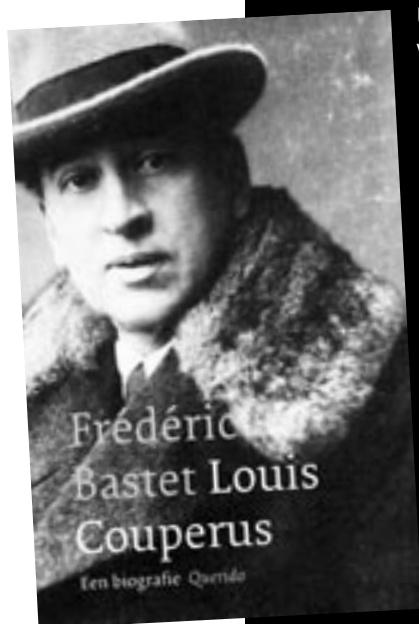
9. Rita Vastenholt-Kleinjan, *Zilver & Zoet. Thee & Taart*. In: *Museumtijdschrift* nr.20 (2002).
10. Het is opvallend dat Couperus zelf nog tijdens de Eerste Wereldoorlog vasthield aan de bouilloire.
11. *Thema Thee. De geschiedenis van de thee en het theegebruik in Nederland*. Museum Boymans-van Beuningen. Rotterdam, 1978, p.54-57.
12. W. Blok, *Verhaal en lezer. Een onderzoek naar enige structuuraspecten van 'Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan' van Louis Couperus*. Groningen, 1973 (vierde druk; eerste druk: 1960), p.122: 'In de meeste gevallen moet hij [de lezer, PT] erop gespitst zijn de tijdsverhoudingen te ontdekken, wil hij in dit opzicht enige geleiding waarnemen. (...) Niet alleen de absolute tijdbepaling is vaag gehouden, maar dikwijls ook de relatieve. (...) [Vaak is] de tijdsaanduiding nogal summier, maar voor de scène voldoende.' En op p.138: 'Al wordt (...) het uur van de dag niet expliciet genoemd, het ogenblik is wel degelijk gegeven.'
In Indië was het thee-uur later, rond half zes. Het was buiten Batavia doorgaans een informele kleine maaltijd, waarbij men in negligé gekleed was.
13. Louis Couperus, *Eline Vere. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 3, p.512.
14. Louis Couperus, *Metamorfoze. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 13. p.58.
15. Louis Couperus, *Eline Vere*, p. 81-84: 'De oude mevrouw Van Raat kwam een enkele maal des avonds thee drinken bij haar zoon op het Nassauplein; zij werd dan zeer vroeg, om zeven uur, door haar coupé gebracht, waarmede zij om halftien weder vertrok. (...) Mevrouw Van Raat haalde haar bril en haar haakwerk te voorschijn, terwijl Betsy zich voor het theeblad, schitterend van zilver en Japans porselein, neerzette. Zij sprak over het een en ander, nieuwtjes van de dag, ook over het bal van eergisteren, bij de Eekhofs, zij had zich goed geamuseerd...'
16. Idem, p.248.
17. 'Incognito te Nice'. In: Louis Couperus, *De zwaluwen neêr gestreken*, p.114.
18. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 19, p.25-26.
19. Louis Couperus, *Eline Vere*, p.534. Juist tijdens deze theevisite had zoveel wél gezegd moeten worden.
20. Louis Couperus, *Extaze. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 5, p.37.
21. Louis Couperus, *Eline Vere*, p.262. Overigens komt de woordcombinatie 'het theeblad, schitterend van zilver en Japansch porselein' meerdere malen voor in *Eline Vere*.
22. Louis Couperus, *Majesteit. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 7, p.52.
23. Louis Couperus, *Extaze. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 5, p.27.
24. Idem, p.10.
25. Idem, p. 73. In intieme scènes laat Couperus de gelieven dikwijls samen genieten van thee. Zoals in *Langs lijnen der geleidelijkheid. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 16, p.125: 'En zooals zij zaten op den divan, hij leunende het hoofd tegen haar aan, beiden drinkende hunne thee, waren zij harmonisch van geluk tegen dien achtergrond van kunst.'
26. Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen*, p.252, 255, 257, 258, 261, 263, 311, 349, 359, 416.
27. Louis Couperus, *Eline Vere*, p.349.
28. Louis Couperus, *Eline Vere*, p.383.
29. Louis Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.67-68: 'Urania in een robe-d'interieur van venetiaansche kant, terwijl een rijke tea met koekjes, boterhammetjes, bonbons, was klaargezet.' Een 'tea-gown' was een losvallende japon die - zonder knellend korset - gedragen werd tijdens het thee-uur. Een aardig artikel over dit onderwerp is: Carin Schnitger, 'Teagowns en kimono's voor een westerse theeceremonie.' In: *Cachet*, nr. 28, 2004, p.32-35.
30. Louis Couperus, *Langs lijnen van geleidelijkheid*, p.54.
31. Louis Couperus, *Metamorfoze*, p.87-88.
32. Idem, p.231-232.
33. Voor zover ik kon nagaan, schrijft Couperus in relatie tot zichzelf nergens over koffie. Zou hij helemaal geen koffie gedronken hebben?

34. Louis Couperus, *Met Louis Couperus in Afrika. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 43, p.9.
35. Annie Salomons, *Herinneringen uit de oude tijd aan schrijvers die ik persoonlijk heb gekend*. Privé-domein nr. 99. Amsterdam, 1984, p.53.
36. André de Ridder, *Bij Louis Couperus*. Amsterdam, 1917, p.15.
37. 'Met Louis Couperus in London-Season'. In: Louis Couperus, *Ongebundeld werk. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 49, p.526.
38. 'Het pension'. In: Louis Couperus, *Van en over alles en iedereen. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 35. p.24-25.
39. 'De verveling'. In: Louis Couperus, *De zwaluwen neêr gestreken*, p.95-101.
40. Ik heb mij voor dit artikel beperkt tot Couperus' beschrijvingen van de westerse theeceremonie. Couperus heeft echter ook, met evenveel liefde en aandacht voor details, de beroemde Japanse theeceremonies beschreven, bijvoorbeeld in 'De estheet' uit *Het snoer der ontferming*.

Breng een nieuwe donateur aan

en ontvang als geschenk de nieuwe herdruk van

Frédéric Bastets *Louis Couperus. Een biografie!*

Uitgeverij Querido heeft een aantal exemplaren beschikbaar gesteld van de nieuwe herdruk van Couperus' onvolprezen biografie door de winnaar van de P.C. Hooft-prijs 2005.

De eerste zes donateurs van het Louis Couperus Genootschap die een nieuwe donateur aanbrengen, krijgen als dank de biografie cadeau. Kent u iemand die Couperus en het Genootschap een warm hart toedraagt, maar nog geen donateur is? Reageer dan snel!

Stuur een briefje met de naam en adresgegevens van uzelf én de nieuwe donateur naar postbus 11637, 2502 AP Den Haag, of stuur een e-mail naar donateur@louiscouperus.nl. De nieuwe donateur krijgt vervolgens een acceptgiroformulier toegestuurd. Na betaling wordt het geschenk naar de aanbrenger verzonden.

Het donateurschap van het Louis Couperus Genootschap kost € 22,70 per jaar (studenten krijgen € 2,25 korting, na overleg van een kopie van hun collegekaart). Donateurs zijn automatisch 'Amice' van het Louis Couperus Museum, ontvangen tweemaal per jaar het tijdschrift Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap en krijgen korting op alle activiteiten.

Geschouwd in het hart der dingen

Toen bekend werd dat de P.C. Hoofd-prijs 2005 zou worden uitgereikt aan Frédéric Bastet, erevoorzitter van het Louis Couperus Genootschap, was de winnaar zelf het meest verrast. Het kan dan ook niet anders dan een gelukkig toeval zijn dat hij bijna op hetzelfde moment zijn memoires aan de wereld prijs gaf. Ook in dit genre richt de Couperus-biograaf overigens liever het vizier op de ander dan op zichzelf.

Door Menno Voskuil

Ieder jaar wordt de prestigieuze prijs uitgereikt, steeds voor een oeuvre in een wisselend genre: poëzie, proza en het essay. In 2005 was het essay aan de beurt.

Het essay is een weerbarstig genre, zo sprak de voorzitter van jury, Frida Balk-Smit Duyzentkunst, bij het voorlezen van het juryrapport. 'Essay [is] altijd proza, maar proza niet altijd essay (...).' Ook Bastet zelf noemde in zijn dankwoord zijn oeuvre een beetje raar: 'Er valt geen kop of staart aan te ontdekken, ik weet het.'

Bastet kreeg de prijs in de eerste plaats voor zijn vijf bundels *Wandelingen door de antieke wereld*. In het juryrapport werden deze aangeduid als 'een verzameling superieure essays, waarin de opgravingen en ontdekkingen een door Bastet persoonlijke doorgemaakte ontwikkeling laten zien'. Daarnaast werd hij uiteraard bekroond wegens zijn verdiensten op het biografische vlak. Naast de befaamde Couperus-biografie uit 1987 publiceerde hij twee jaar later *Met Carel Vosmaer op reis*, een 'fascinerende biografische schets'. In 1997 verscheen *Helse liefde*, met als ondertitel 'Biografisch essay over Marie d'Agoult, Frédéric Chopin, Franz Liszt, George Sand.'

Bescheidenheid

De aula van het Letterkundig Museum in Den Haag, waar de prijs op 20 mei werd uitgereikt, zat bomvol. De belangstelling was zó groot dat vele genodigden de ceremonie staand moesten meemaken. Zelfs de in allerijl aangerukte stapel klapstoelen bleek weinig soelaas te bieden.

Het programma was gevarieerd. Naast het voorlezen van het juryrapport en het dankwoord van Bastet werden de aanwezigen getraakteerd op de Petrarca-sonnetten uit Liszts *Années de Pèlerinage*. Het sublieme spel van pianist Yoram Ish-Hurwitz woog ruim op tegen de niet zo geweldige akoestiek van de zaal.

De traditionele feestrede werd, op verzoek van Bastet zelf, uitgesproken door Eugénie Boer, conservator van het Louis Couperus Museum en goede vriendin van de bekroonde. Zij begon haar rede met enkele dichtregels van Bastet die 'zo goed passen bij de sfeer van het moment':

Sinds ik geschouwd heb in het hart der dingen,
De volheid ken waaruit de vogels zingen,
Zie ik dit leven met een glimlach aan.

In ruim twintig minuten kenschetste Boer op onnavolgbare wijze de carrière van Bastet en zijn persoonlijkheid. Tot grote hilariteit van de zaal wees ze op de vaak onbeminlijke vrouwen die in zijn werk figureren: 'Het is in het algemeen trouwens beter geen vrouw te zijn in Bastets romans of gedichten.'

Met een anekdote wees ze op een belangrijk aspect van de gelauwerde: zijn bescheidenheid. Bastet had onlangs iets over het leven van Liszt moeten vertellen in een zondagmorgenuitzending van de AVRO. Vanuit zijn woonplaats Oegstgeest moest hij zich in alle vroegte begeven naar het Concertgebouw in Amsterdam. Van een taxi wilde hij niets weten: 'Ik weet dat hij het gebruik van een taxi overdreven vindt.' Eugenie Boer vertelde: 'Het was zondagmorgen te Oegstgeest, het was winter en het was erg koud. De bus van 7.00 uur was er om 7.20 nog niet en om 7.30 evenmin. Noodgedwongen volgde alsnog een afdaling naar de kelder onder schrijvers flat om de fiets naar boven te halen, plus een rit op die fiets naar het station van Leiden. Wie daar op zondag vóór 9.00 uur aankomt, vindt de fietsenstalling nog gesloten. Gelukkig bleek zich achter het glas al wel een jongeman te bevinden. Die kon door gebaren en mimiek overgehaald worden om, bij hoge uitzondering, de poorten alvast te openen. Daarna werd het allemaal betrekkelijk eenvoudig: de trein naar Amsterdam, de tram naar het Concertgebouw en vervolgens het optreden.'

Boer wees vervolgens op wat dit voorval zo typisch voor Bastet maakte: de afwezigheid van eisen en sterallures. Ze sloot haar rede af met enige toepasselijke regels van Couperus:

De ware levenswijsheid... Zoek naar geen
Geluk, dat schittert als een flonkerster,
Hoog in azuren ethersfeer, maar wees
Tevreden met den lieflijk-aardschen glans
Van vriendenblikken, met den stralenlach,
Die helder gloort...!

Te intiem

In zijn daaropvolgende dankwoord refereerde Frédéric Bastet aan zijn laatste boek, *De grote wandeling*. Enige weken voor de officiële uitreiking van de P.C. Hooft-prijs verscheen het bij uitgeverij Conserve. Bastet noemde dit werk 'waarschijnlijk het vreemdste en voor mijn doen tevens rommeligste boek dat ik ooit geschreven heb.'

Rommelig is het boek zeker. Aan de hand van allerlei associaties en invallen tekende Bastet zijn herinneringen aan beroemde en minder beroemde tijdgenoten op. Dit resulteerde in een lange reeks weliswaar vermakelijke anekdotes en persoonsbeschrijvingen, maar een duidelijke lijn in deze memoires ontbreekt. Vreemd is *De grote wandeling* in zoverre dat Bastet ervoor kiest zijn eigen persoon en emoties zo veel mogelijk buiten beschouwing te laten. Hij komt dan wel enkele keren te spreken over zijn in 1943 te Neuengamme overleden broer, maar persoonlijk leed beschrijft Bastet liever niet: 'De ziekte en imminente dood van mijn moeder. Het is een lang en treurig hoofdstuk. Te intiem voor woorden. Ik ga er hier liever aan voorbij.'

Storend is dit overigens geenszins. De personen die Bastet tijdens zijn 'grote wandeling' heeft ontmoet worden allen zo liefdevol en levendig beschreven dat je als

lezer ernaar verlangt zélf eens met hen kennis te maken. Helaas is dit in het merendeel van de gevallen onmogelijk: veel van deze boeiende personen zijn niet meer onder ons.

Zo kenschetst Bastet letterontwerper en typograaf Helmut Salden als volgt:

De Salden die ik mij het liefst herinner was de man die je te eten vroeg en je dan zoiets exquis als morieljes voorzette. Morieljes? Waar kwamen die vandaan? Hij plooide zijn lippen tot een fijn lachje. Zijn ogen begonnen te twinkelen en hij zei: 'Dat raad je nooit. Uit het Leidse Bosje. Hartje Amsterdam. Ik ga daar soms mal wandelen, ja? En ik heb ze daar zien opkomen. Die stomme Amsterdammers, die zien sowas nicht.'

Ook Couperus speelt uiteraard een grote rol in *De grote wandeling*. Niet alleen door de herinneringen aan Albert Vogel en Henri van Booven, Couperus' eerste biograaf, maar ook door beschrijvingen van landen en steden die Couperus ook had bezocht of waarover hij had geschreven.

Wat wel een groot gemis is aan de memoires is het ontbreken van een register. Het terugvinden van namen en plaatsen is hierdoor erg lastig en

Frédéric Bastet

het boek wordt daardoor een stuk minder bruikbaar als naslagwerk. Aan de andere kant: een wandeling langs het levenspad van Frédéric Bastet, aan de hand van de meester zelf, is op zichzelf al aangenaam genoeg. 🐾

Frédéric Bastet, *De grote wandeling*. Schoorl, Conserve, 2005, 336 pp. € 24,95 (paperback); € 34,95 (gebonden). ISBN 90-5429-208-3.

Fantasia als toevluchtsoord

Arthur Japin debuteerde in 1996 met *Magonische verhalen*. In 1997 volgde de roman *De zwarte met het witte hart*, het verhaal van twee Afrikaanse prinsjes die als Hollanders werden opgevoed in het negentiende-eeuwse Nederland. Zijn laatste roman *Een schitterend gebrek* (2003) werd beloond met de Libris Literatuurprijs 2004. Toen *Arabesken* de 'reïncarnatie van Couperus' opzocht voor een gesprek, legde hij zojuist de laatste hand aan het boekenweekgeschenk voor 2006.

Door Erik Schoonhoven

Tot mijn verbazing duikt met enige regelmaat de vergelijking met Couperus op. Dat begon na de verschijning van *De zwarte met het witte hart*, ongetwijfeld vanwege de Indische aspecten van die roman. Na publicatie van *Een schitterend gebrek* schreef Marja Pruis in de *Groene Amsterdammer* dat ik wel de reïncarnatie van Couperus moest zijn, ik meen dat dit was vanwege het vrouwelijk vertelperspectief, iets waarin Couperus excelleerde. Zo'n vergelijking neem ik natuurlijk in dank aan, al geloof ik niet dat er iemand in mij voortleeft, laat staan Louis. Stel dat het wel zo was, dan zie ik er voor de goede man in elk geval dit voordeel in: hij hoeft zijn liefdesleven dit keer niet op te kroppen en alle erotiek waarover hij in zijn vorige leven enkel kon fantaseren mag hij deze tweede ronde helemaal uitleven.'

'Ik ben natuurlijk volwassen geworden in de zeventiger jaren. Het was een geweldige tijd om jezelf, de wereld, de literatuur en elkaar te ontdekken. In het milieu waarin ik toen verkeerde, hoefde je nergens aan te conformeren; dat was voor Couperus toch heel anders. Ik had de literatuur ook niet nodig om mijn seksuele identiteit te bepalen.'

Theater

'Mijn liefde voor de literatuur heeft een enorme knauw gekregen toen ik Nederlands ging studeren. Couperus was een van mijn grote favorieten, maar voor mijn gevoel deden we daar twee jaar lang niets anders dan het analyseren van *En dan is er koffie* van Hannes Meinkema. En discussiëren over de prijs van de thee uit de automaat. Het zal wel niet helemaal kloppen, maar zo staat het me bij. Alles werd dood beredeneerd in allerlei werkgroepen - vreselijk vond ik

'Vanuit je inlevingsvermogen is het mogelijk dingen te vinden die nergens beschreven staan, maar waarvan je wéét dat ze gebeurd zijn.'

het. Een auteur moet vooral geen andere schrijvers bestuderen, dat is de dood in de pot. Multatuli zei het al: "Als je wilt vissen moet je niet in de sloot gaan zitten."

'Binnen de kortste keren had ik me ingeschreven bij het studententoneel. Daar leerde ik Rosita Steenbeek en Mieke van der Wey kennen, met wie ik dagelijks optrok.

Arthur Japin.
Foto: Tessa
Posthuma de Boer

In het tweede jaar kwam Bas Heijne daar ook bij. Zodra ik werd aangenomen op de theaterschool ben ik gestopt met mijn studie.'

'Mijn vader was recensent en schrijver en als kind was ik daardoor veel in het theater. Daar zag ik mensen op toneel die net als ik allerlei ellende meemaakten, maar dan was er vorm aan gegeven en betekenis, en soms ook nog een happy end. Zelfs als het niet goed afliep, zag je mijn vader na afloop in elk geval gezellig een drankje drinken met de acteurs. Dat kinderlijke idee van een aantal uren je eigen leven opzij zetten en even een ander leven mogen leven heb ik heel lang gehouden. Maar later ontdekte ik dat het niet geldt als je zélf speelt; die droom is voorbehouden aan het publiek.'

'Er kwam een moment dat ik ook van het acteren tabak had. Na twee jaar spelen op locatie in het Amsterdamse bos vond ik het welletjes. Dat laatste jaar hadden we een nogal extreem artistieke regisseuse. Zij droeg ons op de natuur, waar ik al een zomer

lang tussen gespeeld had, eigen te maken, waarop acteurs hun kleren uitgooiden, de bomen inklommen en ondersteboven aan de takken gingen hangen; een enkeling begon de grond te neuken. Toen dacht ik: "ik geloof dat ik voor deze onzin te oud ben." Kort daarna ben ik samen met Rosita Steenbeek naar Rome vertrokken. Het was tijd om een nieuwe droom te volgen.'

Isolement

'Couperus heb ik ook via acteurs leren kennen. Voordat ik oud genoeg was om zijn boeken te lezen, zag ik al de grote televisieseries. Vooral *Van oude mensen* vond ik prachtig, veel mooier dan *De stille kracht*, maar gek genoeg hoor je daar bijna niemand meer over. Op de middelbare school heb ik ook het boek gelezen en het is nog steeds mijn favoriete Couperus. Samen met *De berg van licht*, dit vooral vanwege de rijkdom aan bizarre taferelen, waarin het aan *Salammô* van Flaubert doet denken. Zijn reisbeschrijvingen ben ik pas later gaan lezen, toen ik op Sicilië was. Dat waren van die kleine blauwe boekjes die uit elkaar vielen zodra je ze opendeed.'

'Wat me in de boeken van Couperus meteen aansprak, was behalve zijn stilistische verfijning, de verstillig, geheimzinnigheid en het mysterie. Ik vond het heerlijk om te verdwijnen, op te gaan in een wereld die ik niet kende. Overigens: die geslotenheid en traagheid van de wereld in *Van oude mensen* was voor mij zeer herkenbaar. Het boek ademde dezelfde sfeer als dat in het huis van mijn oma, in Utrecht aan het Wilhelminapark. Als ik daar was, zonderde ik me vaak af, boven in een strijkkamertje naast de dienstbodekamer, met een grote kast ertussen die ik dan dicht deed. Het was een enorm huis, vol geheimzinnigheden, met mensen die omzichtig spraken en dachten. Zij leefden met een groot geheim, dat mij pas jaren later werd onthuld. Alles was er gelaagd, zwaar en langzaam.'

'In Haarlem, waar ik ben opgegroeid, hadden we ook een groot huis met een enorme zolder, met verkleedkisten en hoekjes, zelfs een onderduikplaats uit de oorlog. Ik was enig kind en er kwamen geen andere mensen bij ons over de vloer.

Die zolder was mijn terrein, waar ik mijn eigen wereld kon maken. De fantasie als toevluchtsoord is enorm belangrijk voor me geweest. Op school werd ik jaren gepest en mishandeld, waardoor ik me afsloot voor wat er werkelijk om me heen gebeurde. Als ik toen de buitenwereld voor waar had aangenomen, dan had ik hier niet meer gezeten. Ik moest wel een alternatief bedenken.'

'Het voordeel van alleen opgroeien is dat je niet gestoord wordt door wat andere mensen vinden. Door mijn isolement kon ik mijn leven zelf vormgeven. De keuzes die ik maakte, hoefden niet te voldoen aan de maatstaven van anderen. Ik hoefde aan niemand verantwoording af te leggen. Natuurlijk ligt in dit unieke uitgangspunt ook de bron van mijn schrijverschap. Ik hecht nog steeds niet zo aan feiten op zichzelf, maar probeer de waarheid via verhalen of beelden te achterhalen. Ik schrijf in mijn romans indirect over mijzelf, altijd via de geschiedenis en de personages.'

Historische romans

'De drang om een roman te schrijven begon toen ik het verhaal van de prinses van Ashanti hoorde. Mijn vader en de schrijvers die bij ons over de vloer kwamen gaven niet bepaald de indruk dat je door schrijven gelukkig zou kunnen worden, zodat ik die kant nooit opwilde, ook al wezen velen mij in die richting. Alleen omdat het verhaal van de prinsjes zo goed aansloot bij mijn persoon ging ik uiteindelijk toch overstag. Onbewust

herkende ik mezelf in het isolement van die twee jongetjes. Daar is mijn roman *De zwarte met het witte hart* uit voortgekomen.'

'Het schrijven van een historische roman is voor mij als een verliefdheid. Zo wordt de saaie gang door de archieven een spannende zoektocht. Alsof je vraagt: "vertel me, wie ben je geweest voordat ik je leerde kennen?" En dan, de volgende dag, in een ander archief, stel je de vraag opnieuw. Dan luister je nog eens naar hetzelfde verhaal in de hoop dat een nieuw detail oplicht dat je de dag daarvoor niet opgevallen is. Maar ik ben geen historicus. Als ik een uur in een archief zit begin ik te hallucineren onder die lampen, dan drijft de geest weg en moet ik 'm weer zien terug te halen.'

'Couperus zat ook niet dagelijks met zijn neus in de archieven. Het onderzoek is maar een deel van het werk. Vanuit je inlevingsvermogen is het mogelijk dingen te vinden die nergens beschreven staan, maar waarvan je wéét dat ze gebeurd zijn. Ik vergelijk het wel eens met het afstemmen van een ouderwetse radio. Je hoort een heleboel ruis, flarden van andere stations, en af en toe vang je een heel stuk op. Als je goed kunt luisteren is het mogelijk om wat je mist zelf in te vullen. Jaren na het verschijnen van *De zwarte met het witte hart* sturen mensen me nog steeds nieuw ontdekte brieven, prenten, dagboekfragmenten. Regelmatig blijken zaken die ik indertijd gewoon door middel van verregaande inleving heb verzonnen toch helemaal waar te zijn.'

'Ik schrijf vooral intuïtief, maak van tevoren geen plan of schema's. Schrijven doe ik voornamelijk uit nieuwsgierigheid, om antwoord te krijgen, om er achter te komen hoe iets zit.

Als ik 's ochtends, voordat ik me aan mijn bureau zet om te

gaan werken, al zou weten waar het heen zal gaan, is het voor mij niet interessant meer. Natuurlijk heb ik een tijdbalkje voor mijn neus en weet ik waar mijn hoofdpersoon op 24 december 1834 moet zijn en wat er dan gebeurt. Maar de gevoelens en emoties van mijn personages wil ik niet van tevoren weten; die ontstaan tijdens het schrijven. Ik ga ook gewoon van A naar B, ik schrijf het op zoals de lezer het later leest. Als ik voel dat het verhaal een bepaalde wending moet krijgen, hoop ik dat die samenvalt met de behoefte van de lezer.'

'Het schrijven van historische romans valt eigenlijk niet te leren, dat moet je gewoon doen. Natuurlijk heb ik het een en ander opgestoken van bijvoorbeeld Couperus en Hella Haasse, maar als mijn werk al overeenkomsten vertoont met dat van hen of andere schrijvers, dan is dat toeval. In ieder geval ben ik me daar niet bewust van. Zo opperde Michaël Zeeman tijdens een van onze eerste interviews dat het verhaal van de spin Anansi uit *De zwarte met het witte hart* verwees naar "Saïdjah en Adinda" uit de *Max Havelaar*. Heel begrijpelijk, maar als je schrijft komt zo iets onbewust tot stand, enkel omdat het boek het nodig heeft.'

'De enige schrijver die mij duidelijk heeft beïnvloed, is Marguerite Yourcenar. Toen wij naar Rome gingen nam ik *Hadrianus' gedenkschriften* mee. Het maakte een enorme indruk op me. *Het hermetisch zwart* nog meer. Veel mensen vinden Yourcenar afstandelijk en berekenend. Ik vind haar werk heel emotioneel, direct en herkenbaar. Als ik haar lees, dan is het alsof iemand persoonlijk tegen me spreekt. Je kunt parallellen

'Net als Couperus krijg ik telkens weer het verwijt dat ik ijdel zou zijn. Ik vind dat verbijsterend. Hoe weinig mensenkennis moet je hebben om dat te kunnen denken?'

trekken tussen mijn werk en dat van Yourcenar, wat een journalist van *Le Monde* ook daadwerkelijk heeft gedaan. Dat vond ik geweldig. Zij neemt, net als ik, een historisch verhaal als uitgangspunt, gaat daar dan mee aan de haal en verbindt er vervolgens haar persoonlijke filosofie aan.'

Stijl

'Als je me mijn gang laat gaan, schrijf ik zinnen van halve pagina's lang. Zo begon ik ooit, toen ik studeerde. Dat is ongetwijfeld de invloed van het Grieks op het gymnasium. Eindeloze bijzinnen – ik vind het nog steeds prachtig, maar ik sta het mezelf niet meer toe. Iets daarvan is misschien terug te vinden in mijn schrijfstijl, al is het niet bewust. Na mijn debuut *Magonische verhalen* had iedereen het vooral over mijn schrijfstijl; ik kreeg er zelfs een prijs voor. Dat heeft me erg verward, want die stijl maak ik niet zelf, die komt voort uit een bepaalde stem, die in ieder boek weer een andere is. Ook hierin ga ik intuïtief te werk: dat wat men mijn stijl noemt, overkomt me als het ware. Men denkt dat ik heel erg zit te schaven aan die zinnen, maar dat is niet zo. Dat zou ook niet kunnen: mijn zinnen worden geboren uit een bepaald ritme. Als ik er later iets uit zou halen of aan toe zou voegen, dan zou ik dat ritme verstoren.'

'Mijn stijl wordt ook beïnvloed door de periode waarin de roman zich afspeelt. Toen ik aan *De zwarte met het witte hart* werkte, las ik uitsluitend romans uit de negentiende eeuw. Niet dat mijn roman in het register van die tijd geschreven is - het gaat meer om een bepaalde cadans; je pikt kleine dingetjes op, uitdrukkingen, formuleringen, bepaalde woorden uit die periode. Je wilt niets liever dan jezelf onderdompelen in van de sfeer van die tijd, waarvan het boek vervolgens vanzelf doortrokken raakt.'

Ijdel

'Net als Couperus krijg ik soms het verwijt dat ik ijdel zou zijn. Ik vind dat verbijsterend. Hoe weinig mensenkennis moet je hebben om dat te kunnen denken? Alleen als je ieder vermogen mist om mensen te doorgronden en je in een ander te verplaatsen kan je zoiets zeggen. Ik begrijp dat mijn houding er voor een buitenstaander misschien zo uit kan zien, maar je moet me ook in de ogen kunnen kijken en zien dat het tegenovergestelde er aan ten grondslag ligt: een schreeuwend verlangen om niet gezien te worden, niet op te vallen, geen aandacht te trekken, een smeekbede om niet zoals in mijn jeugd uitgelachen of achterna gezeten te worden, geen agressie meer op te wekken. Er is natuurlijk wel een verschil met vroeger – *Een schitterend gebrek* gaat daar ook over: te veel over jezelf leer je uit de blikken van anderen. Er komt echter een moment waarop je ziet dat zaken die je vroeger belemmerden, uiteindelijk enorm in je voordeel hebben gewerkt.'

'Een vergelijking met Couperus die ik me graag laat aanleunen is de gave voor het voorlezen uit eigen werk. Ik weet dat mijn voordrachten anders zijn dan die van andere schrijvers en dat mensen graag naar me komen luisteren. Ik acteer meer dan ik voorlees. Het schrijfproces wordt al bepaald door inleving en het ritme van de zinnen, de muzikaliteit van het proza. Het heeft met ademen te maken en met pauzes – die kun je natuurlijk niet letterlijk zo schrijven, maar wel suggereren. Daar doe ik mijn voordeel mee op momenten dat ik uit mijn werk voordraag, dan is via dat ritme en die muzikaliteit de emotie gemakkelijk op te roepen, zowel bij mezelf als bij de toehoorders.'

'Soms identificeer ik me zo sterk met de hoofdfiguur dat ik moet oppassen om tijdens zo'n voordracht niet te gaan huilen. Dat zou averechts werken; zodra de acteur de emotie invult, haakt het publiek af. Je moet de grens opzoeken en er nèt niet overheen gaan.'

Heliogabalus en de Vlam van de Lust III

In eerdere afleveringen in deze reeks ging Caroline de Westenholtz in op de oorsprong van het fenomeen 'goddelijke androgynie' in mogelijk de oudste godsdienst ter wereld: het shivaïsme in het oude India.¹ Vervolgens onderzocht zij hoe schrijvers als Jean Lombard en Louis Couperus aan kennis over deze godsdienst konden zijn gekomen.² Haar laatste artikel eindigde met de stelling: het specifieke aspect dat centraal staat in zowel *l'Agonie* als *De berg van licht*: het streven naar de originele, androgyne staat, moet worden gevonden in andere dan literaire bronnen. De Westenholtz' speurtocht voert ons ditmaal naar de regionen van gnosticisme, hermetisme en alchemie.

Door Caroline de Westenholtz

In het eerste hoofdstuk van *De berg van licht* maakt de lezer direct al kennis met Hydaspes de Magiër, de leraar van de jonge zonnepriester Bassianus. De laatste moet terugstreven naar de originele androgyne staat van de mensheid; in zijn heilige dans zal de godheid in hem incarneren als Man-Maagd. De relevante passage in *De berg van licht* werd geciteerd in een eerder nummer van *Arabesken*.³ De jonge Bassianus, die wordt geschetst als een zeer vroom kind, doet zijn uiterste best om tweeslachtig te zijn. Ook wanneer hij eenmaal keizer geworden is, probeert hij dit vol te houden. Hij gaat een huwelijk aan met zowel een man als een vrouw. Heliogabalus wordt echter overtuigd homoseksueel. Dat dit in Couperus' roman als een mislukking, ontarding, straf wordt uitgelegd, is al door anderen uit de doeken gedaan.⁴

In *l'Agonie* van Jean Lombard gaat het om de queeste van het personage Attilius, die in deze roman meer in het centrum van de aandacht staat dan Heliogabalus. Ook hier gaat het om streven naar androgynie. Dat wordt in deze roman echter anders uitgelegd. Attilius meent zijn ideaal juist te kunnen bereiken in zijn homoseksualiteit; de godsdienst van de Zwarte Steen is hier volledig op toegespitst. Deze cultus houdt in dat bepaalde individuen die, net zoals de keizer zelf, manvrouwelijk van dispositie lijken, in de roman van Lombard vanaf hun prille jeugd worden opgeofferd aan de mannelijke liefde. Dit was het geval met Madeh, de Syrische minnaar van Attilius, die nauwelijks eigen gevoelens worden toegekend:

Madeh hield dus veel van Attilia [de zuster van Attilius, CdW], en alhoewel hij haar een vaag gevoel toedroeg – een gevoel alsnog ongeformuleerd in zijn obscuur organisme van min of meer gedeseksualiseerde efebe – koesterde hij geen enkele jaloeerse gedachte of ontlukende begeerte jegens haar, geofferd als hij was, vanaf zijn jeugd, aan de Zon, gewijd aan de Zwarte Steen en bestemd voor de mannelijke liefde. Hij was bijna van dezelfde sekse als Attilia want net als een vrouw, hoorde hij aan een man toe, aan Attilius.⁵

Hydaspes geeft Bassianus een ring met het Abraxas-teken, voor hij naar Rome vertrekt: 'De naam van den Oppersten God, òns alleen vergund uit te spreken: Abraxas: het Opperwezen van onze Gnosis (...). Kind, bewaar dezen steen en die talisman: het is misschien het laatste wat ik je geef.'
(Uit: *De berg van licht*, p.77)

*Het Abraxas-symbool toont een Romeinse soldaat met het hoofd van een haan en twee slangen als benen. In zijn linkerarm – de afbeelding van de afdruk van het zegel – houdt hij een schild, in zijn rechter een zweep. Het is een gelukstalisman dat wijst op het aanbreken van een nieuwe dageraad of tijd. Onder de afbeelding staat: iaoo (in het oud-Grieks), benaming van de onuitsprekelijke god. (Naar: Wolfgang Bauer e.a., *Lexicon der Symbolen*. Wiesbaden, 1985, p. 47-48.)*

(De lezer voelt het al: het gaat mis, in de roman, omdat Madeh uiteindelijk een 'gewone' man blijkt te zijn en verliefd wordt op Attilia – maar dat doet hier nu niet ter zake.)
Attilius' tragiek - zijn 'agonie' - is zijn onvoorwaardelijke overtuiging:

Voor haar [c.q. de cultus van de Zwarte Steen, CdW], ja, voor haar zou hij, Attilius zich over de hele wereld toeleggen op een strijd met de goden, en, door de hardnekkige vervolging van de mannelijke sekse dóór de mannelijke sekse, zou hij de vrouwelijke sekse of liever gezegd de menselijke bisexualiteit, buiten werking stellen en zodoende helpen bij de schepping, in het hart der dingen, van de ANDROGYN, het wezen dat genoeg heeft aan zichzelf omdat hij de twee seksen omvat, en hij zou de eenheid van het Leven herstellen waar de dualiteit zich manifesteerde.⁶

Het gaat hier dus niet alleen om het terugstreven naar een originele, ideale staat, maar om een ideaal wezen van de toekomst. Bij Lombard is de androgyn bijna een Messias. Dit aspect komt bij Couperus minder sterk aan de orde. Toch is het niet geheel afwezig. Ook in *De berg van licht* wordt, bij monde van de opperpriester Hydaspes, eenmaal gesproken van 'den vorm der Tweeslachtigheid, de ziel van de Man-Maagd, het Enkel-Dubbele, tot Adam-Heva, die was en weër zijn zal in jou... o mijn Antoninus...'⁷

Waar komt deze eigenaardige messianistische visie nu vandaan?

Degeen die zich het meest indringend met deze vraag heeft beziggehouden, is de grote Roemeense godsdiensthistoricus Mircea Eliade (1907–1986). In een in het Roemeens geschreven 'jeugdwerk' verdiepte hij zich al in de mythe van de reïntegratie van de twee seksen tot androgynie.⁸ Het thema wordt uitgewerkt in zijn boek *Méphistopheles ou l'androgynie* (uit 1958).⁹

'Hieros gamos' en androgynie

Het *hieros gamos* of heilige huwelijk is een bekend gegeven in de vergelijkende godsdienstwetenschap. In de meeste culturen gaat het hier om een huwelijk tussen de God-Hemel en de Godin-Moeder Aarde, waarbij de bevruchtende regen het uitstorten van het sperma voorstelt.¹⁰ In een eerder artikel in *Arabesken* zagen wij reeds dat het heilige huwelijk, in de zin van de geslachtelijke vereniging van twee goden, bij de oude hindoes een analogie is van de schepping van de kosmos als een fusie van energie en geest: 'De werkelijke geslachtelijke vereniging is de vereniging van de opperste *Shakti* met de Alziel (atman); de andere zijn slechts vleselijke betrekkingen tot de vrouw,' zegt een tantrische tekst.¹¹ Hiermee wordt het volgende bedoeld.

In het shivaïsme is het, ook op menselijk niveau, mogelijk de gewenste 'heilige' gemeenschap te bereiken zonder dat een persoon van het andere geslacht hierbij betrokken is. Het uiteindelijke doel van het tantrisme, de 'linkerweg' van het shivaïsme, is namelijk het verenigen van de twee tegengestelde principes: Shiva en Shakti, materie en energie, *in het eigen lichaam*. Dit wordt bereikt in het opwekken van de Shakti, een soort elektrische energie die aan de basis van de wervelkolom van het menselijk lichaam ligt, als een opgerolde slang. De doorsnee mens van tegenwoordig weet niet eens dat deze kracht bestaat, maar de geoefende yogi is in staat de Shakti langs zijn wervelkolom te doen oprijzen tot in de top van zijn kruin, waar dan de vereniging van Shiva en Shakti plaats heeft.¹² De *kundalini*, zoals deze ervaring genoemd wordt, voelt aan als een vuur dat vanuit het stuitje omhooggaand van het lichaam bezit neemt. Het opwekken ervan is voor ongeoeffenden niet zonder gevaar.¹³ Voor de doorgewinterde yogi betekent het beheersen van de kundalini echter de ultieme zelfrealisatie (oftewel verlichting) waarover in oude Indiase geschriften gesproken wordt.¹⁴ Deze 'stille kracht' om het zo te zeggen, het doen rijzen van de kundalini, is precies wat Indiase fakirs of shamannen van oude culturen die occulte macht geeft waarover men in de negentiende eeuw zoveel kon vinden in de geschriften van madame Blavatsky. Kundalini-yoga wordt tot op de dag van vandaag over de hele wereld beoefend.

Het doel van de mensheid in de hoogste vorm van yoga is dus: *de reïntegratie van het mannelijke en het vrouwelijke in het eigen lichaam* – en wat is dit anders dan androgynie?¹⁵ Dit ideaalbeeld zou in de westerse wereld een lange geschiedenis krijgen.

Gnosticisme, hermetisme en kabbala

In de monotheïstische religies van de occidentale beschavingen heeft het *hieros gamos* of heilig huwelijk, met de resulterende fusie van tegenpolen zoals dat in oeroude polytheïstische religies voorkwam, geen directe plaats gekregen, al is het natuurlijk duidelijk dat God de Vader de maagd Maria op sacrale wijze bevrucht heeft; een normaal huwelijk was dit in elk geval niet. Voordat het christendom als staatsgodsdienst gevestigd was, speelde deze materie echter een centrale rol in de vele gnostische stromingen in de hellenistische wereld.¹⁶

Een paar voorbeelden. De oorspronkelijke androgyn komt voor in de *Poimandros*, het eerste tractaat van het *Corpus Hermeticum*.¹⁷ Gilles Quispel formuleert het als volgt:

De androgynse Vader van alle dingen, de Geest, die Licht en Leven is, baarde de Anthropos, die in alles in hem gelijk is en dus androgyn. Dat hadden joodse leden van de Hermetische loge blijkbaar aan hun Griekse en Egyptische broeders bijgebracht. Vanuit Alexandrië heeft zich die voorstelling voortgeplant, in de

Gnosis, in de secte der Mandaeërs, waar de Godmens Adam Quadmon heet, bij het manicheïsme, (de Oermens die in de stof valt), tot in de Kabbalah, waar Adam Quadmon een phallus en een vulva heeft.¹⁸

Mircea Eliade traceerde de androgynse oermens in de geschriften van Simon de Tovenaar, waarin de oorspronkelijke hemelse mens, Adamas, mannelijk-vrouwelijk wordt genoemd. Omdat de mensheid hiervan afstamt, hebben wij allemaal een stukje van die androgyn in ons; spirituele perfectie bestaat in het terugvinden van de androgyn in onszelf.¹⁹ De Naasseners zagen, volgens deze zelfde bron, drie stadia in het kosmisch drama: ten eerste de onvergankelijke goddelijke en universele logos; ten tweede de val met als resultaat fragmentatie van de creatie en dus lijden, en ten slotte de komst van de Heiland die in zijn eenheid de fragmenten weer bij elkaar zal rapen en de oorspronkelijke androgynie zal herstellen.²⁰ In het evangelie van Thomas zegt Jezus zelf: 'Als jullie de twee een maakt, zullen jullie Zonen des Mensen worden (...)'²¹ Dit evangelie, nog maar onlangs door Quispel uit het Koptisch vertaald en in zijn geheel gepubliceerd, leert dat de eerste mensen androgyn waren, dat de splijting der geslachten de eigenlijke zondeval was en dat Christus is gekomen om de strijd tussen de geslachten te beslechten en de oorspronkelijke eenheid en heilheid te herstellen.²² Philo Judeaus van Alexandrië ten slotte, was van mening dat het vrouwelijk geslacht maar moest worden opgeheven door het te laten opgaan in het mannelijke²³ – enigszins in de lijn van wat het personage Attilius in de roman van Lombard nastreeft.

Hier treffen we een versmelting aan tussen het ideale androgynse wezen en de Messias van de christenen, die verschijnt aan het eind der tijden, oftewel: Christus als androgyn. Dit thema werd onder andere weer opgepakt door de middeleeuwse mysticus Jacob Boehme, voor wie de slaap van Adam tijdens de creatie van Eva de eerste zondeval vertegenwoordigde.²⁴ Het ontstaan van de twee seksen is een direct gevolg van deze eerste 'val', maar dankzij Christus zal de mens weer androgyn worden, aldus Boehme.²⁵

Links: de koningin en de koningin, staand op de zon en de maan, aan het begin van het Grote Werk. Illustratie uit Rosarium philosophorum (1550), gereproduceerd in Jungs Collected Works, Vol. 16

Midden: 'Coniunctio sive coitus' (het heilig huwelijk). Let op de aanwezigheid van zon en maan in het huwelijksbed! Illustratie uit: Rosarium philosophorum (1550), gereproduceerd in Jungs Collected Works, Vol. 16

Rechts: het grote werk is afgesloten: het huwelijk tussen zon en maan, oftewel de koning en de koningin is voltrokken. Het resultaat is een hermafrodit. Illustratie uit: Rosarium philosophorum (1550), gereproduceerd in Jungs Collected Works, Vol. 16

Het mag inmiddels duidelijk zijn dat het streven van de personages Attilius en Heliogabalus in de genoemde romans niet zomaar verzonnen is of domweg ontleend aan de 'dubieuze' geschriften van mevrouw Blavatsky.

Alchemie

Na de vestiging van het christendom als staatsreligie in het jaar 312 waren al de bovengenoemde gnostische sekten opeens verdacht. De heilige boeken werden vernietigd, de officianten monddood gemaakt of regelrecht vermoord, terwijl de officiële bijbel werd samengesteld uit die evangeliën die de goedkeuring van de kerkvaders konden wegdragen. De brand in de bibliotheek van Alexandrië deed de rest. Door de eeuwen heen doken echter steeds weer 'ketterse' sekten op die in allerlei varianten de theorieën rond het hieros gamos en de toekomstige androgyn bleven huldigen. Het meest consequent werd de leer uitgewerkt in de middeleeuwse alchemie.

De alchemie kent zowel een theorie als een praktijk, doceert de onlangs uitgekomen *Dictionary of Western Esoterica*.²⁶ De theorie kan lijken op natuurfilosofie van Griekse komaf, of op een metaforische code voor processen van purificatie en initiatie zowel in de alchemistische arbeid als in de ziel van de alchemist. De bedoeling is om een zekere substantie tot *prima materia* te reduceren en vervolgens te purifiëren en te veredelen met als eindresultaat de *lapis philosophica* of steen der wijzen. De genoemde dictionaire wijst op de overeenkomst met het streven van mystici: 'The salvational quests of both mysticism and alchemy lead through purification and illumination by contemplation to the goal of *unio mystica* or the Philosopher's Stone, respectively.'²⁷ Ook hier vinden we dus weer een heilige steen, zij het een symbolische.

De alchemie van de middeleeuwen stoelt op twee tradities. De Griekse of liever gezegd Ionische natuurfilosofen gingen ervan uit dat alle dingen waren samengesteld uit vier elementen: aarde, water, vuur en lucht. Aristoteles voegde hier – overigens in navolging van de Indiërs – het vijfde element, ether of quintessentie, aan toe. De

Arabische alchemie gaat uit van twee elementen, zwavel en kwikzilver, die elk weer zijn samengesteld uit de vier oorspronkelijke elementen en die beide een planeet vertegenwoordigen: zwavel staat voor de zon, kwikzilver voor de maan. De eerste stond daarnaast voor het mannelijke element en werd als zodanig ook wel de koning genoemd, de tweede voor het vrouwelijke element, oftewel: de koningin.

In het alchemistisch *opus* ging het erom, beide tegengestelde principes te verzoenen in het zogenaamde *mysterium coniunctionis*: het 'huwelijk' van het mannelijke en het vrouwelijke element, oftewel: het huwelijk van de zon en de maan. De vrucht daarvan was de beroemde steen der wijzen. Deze werd meestal als een androgyn afgebeeld, ook wel *homunculus* genoemd en vaak vergeleken met Christus.²⁸

'De alchemie is te omschrijven als een gnostische natuurfilosofie,' aldus Piet Meeuse in zijn verhelderende bundel *De slang die in zijn staart bijt*; 'de stoffelijke wereld wordt beschouwd als een manifestatie van het goddelijke. Het is de alchemist erom te doen, het zuiver goddelijk beginsel uit de onzuivere materie te destilleren. Ofwel: zich via de stoffelijke wereld te verheffen tot het goddelijk mysterie.'²⁹ Essentieel is dat de mutatie van de materie die de alchemist onder handen heeft, gepaard gaat met een innerlijke transformatie van de alchemist zelf – evenals bij de yogi. Mircea Eliade trekt in zijn boek *The forge and the crucible* de oorsprong van de alchemie terug tot de ijzertijd. Hij wijst op de overeenkomsten met hatha yoga en het tantrisme in het oude India.³⁰

Androgynie in de negentiende eeuw

De negentiende eeuw is zoals bekend de eeuw van het positivisme, van grote ontwikkeling op het gebied van de exacte wetenschap. Aan de andere kant was er een opleving van het mysticisme, zoals bijvoorbeeld vertegenwoordigd door theosofie, spiritisme, occultisme en alchemie. De aanhangers van deze bewegingen zochten verloren wijsheid uit het verre verleden op te sporen en te restaureren. Sommigen, zoals de magiër Papus, wilde dit streven zelfs verheffen tot wetenschap, om te worden onderwezen aan de universiteit.³¹ Ook de messianistische visie op de androgyn als ideaal (toekomstig) dubbelwezen kwam hierbij weer in de belangstelling te staan.

Tegen het eind van de achttiende eeuw herleefde de belangstelling voor de oude gnostiek vooral in de literatuur (Blake, Novalis, Goethe).³² Johann Wilhelm Ritter, een bekend arts en vriend van de dichter Novalis, gaf zijn visie in zijn *Fragmente aus dem Nachlass eines jungen Physikers* (1810). De androgyn van de toekomst was volgens hem een soort Christus:

Eva werd geschapen door de man, zonder hulp van een vrouw; Christus werd voortgebracht door een vrouw zonder hulp van een man; de Androgyn zal beide voortbrengen. Maar man en vrouw moeten samensmelten, in één en dezelfde slag. Het aldus ontstane lichaam zal onsterfelijk zijn.

Hier wordt, zoals Mircea Eliade terecht opmerkt, de taal van de alchemie gebruikt.³³ Eenzelfde thema werd reeds beschreven in Wilhelm von Humboldts essay *Über die männliche und weibliche Form* (1795) waar de goddelijke androgyn ter sprake kwam.³⁴ De volgende op de lijst is Friedrich von Schlegel in zijn essay *Über die Diotima* (1795). Deze behandelde eveneens de progressieve reïntegratie van de seksen tot androgynie. Gilles Quispel voegt aan dit lijstje nog een Nederlander toe, de Utrechtse taalgeleerde Willem Gerard Brill (1811-1896), die grote invloed zou hebben gehad op de theologen van

zijn tijd.³⁵ De belangrijkste bijdrage aan het thema werd, aldus Eliade, geleverd door de Boehme-geleerde Franz von Baader die meent dat de androgyn aan het begin der tijden bestond en aan het eind weer zal verschijnen.³⁶ Hij ontleende dit aan de ideeën van Jacob Boehme (zie boven). Eliade verwijst naar de alchemie als een bron voor Boehmes mystieke visie.³⁷

Androgynie, alchemie en Heliogabalus

Eén van de eerste Franse schrijvers die het thema van de androgynie omarmde was Honoré de Balzac. Naar eigen zeggen verslond hij als jongeman alle boeken van Swedenborg in de bibliotheek van zijn moeder. Resultaat was onder andere de roman *Séraphita* (1835), een relaas over een op aarde terugkerende engel die in de vorm van een androgyn wezen of hermafrodit liefde oproept waar hij/zij maar gaat. Twee slachtoffers van deze onbeantwoorde liefde, de jongeman Wilfred die Séraphita als vrouw ziet en het meisje Minna dat Séraphitus als man ervaart, worden uiteindelijk gemaakt met elkaar te trouwen, terwijl Séraphita zelf hemelwaarts stijgt. Eenzelfde thema – een androgyn hoofdpersoon die een mannelijke en een vrouwelijke aanbidder krijgt, die elkaar uiteindelijk vinden – komt voor in Théophile Gautiers tegelijkertijd geschreven boek *Mademoiselle de Maupin*.³⁸

In de jaren 1880 werden de mystiek-occulte tendenzen het leidende artistieke credo, vooral bij de kunstenaars van het decadentisme en het symbolisme, en niet altijd in positieve zin: 'De ruim twintig jaar die bekend staan als het fin de siècle werden in hun poging in een apotheose van een Sardanapoulos alle morele principes te vernietigen, beheerst door de tweelingmachten mystiek en erotiek,' schrijft Philippe Jullian.³⁹ Het thema androgynie werd in deze dagen bijna een obsessie. Het bekendste voorbeeld is de Franse schrijver Joséphin Péladan die vanaf 1883 een serie boeken schreef onder de collectieve titel *La décadence latine*. De twee voornaamste ideeën in deze serie zijn dat de androgyn het wezen der toekomst is en dat de menselijke beschaving zo gecorrumpeerd is door materialisme en goddeloosheid dat zij regelrecht op haar ondergang afstevent. Deze twee noties hebben ingang gevonden in Lombards *l'Agonie*.⁴⁰

De belangstelling voor androgynie in het Frankrijk van de negentiende eeuw hield gelijke tred met die voor de decadente Romeinse keizer Heliogabalus. De literatuur rond dit laatste onderwerp in de negentiende eeuw is in eerste instantie gecatalogiseerd door Mario Praz.⁴¹ In Nederland is eenzelfde poging ondernomen door Jaap Goedegebuure.⁴² De meest uitgebreide en meest recente inventarisatie van alle literatuur over het fenomeen Heliogabalus door de eeuwen heen wordt op dit moment ondernomen door Leo de Arrizabalago y Prado, een Spaans-Amerikaanse literatuurhistoricus die onder de titel *Studiae Varianae* een database heeft aangelegd over alles wat met de decadente Romeinse keizer te maken heeft. Elders in deze *Arabesken* leest u over het 'Varian Symposium' over dit onderwerp dat deze zomer plaatsvond op de Universiteit van Cambridge.

Een verklaring voor de gezamenlijke belangstelling in de androgyn en in Heliogabalus in het laatste kwart van de negentiende eeuw is gegeven door de man die wel 'de laatste alchemist' is genoemd: Fulcanelli.⁴³ De fascinatie voor de legendarische zonnepriester van Emessa en wel speciaal met het huwelijk tussen de zonnegod en de maangodin van Carthago zoals Heliogabalus dat zou hebben bewerkstelligd, is volgens Fulcanelli niets anders dan een metafoor van de verwezenlijking van het 'Grote Werk' van de alchemie: de steen der wijzen. Hij legt uit dat de naam Heliogabalus in de taal van de 'solar cabala'

Paard van de Zon betekent; dat de zwarte steen in de alchemie staat voor de eerste materie, enzovoorts. Met andere woorden: Fulcanelli verwijst de ganse historiografie over keizer Heliogabalus naar het rijk der esoterie.⁴⁴

Conclusie. Terug tot Lombard en Couperus

De historische oorsprong van het streven naar androgynie zoals beschreven in de romans van Lombard en Couperus ligt hoogstwaarschijnlijk in het oude shivaïsme. Tantrische yogatechnieken hebben de hereniging van Shiva en Shakti in het eigen lichaam als doel, met andere woorden: het vinden van de androgyn in zichzelf.

In de hellenistische tijd vonden deze occulte praktijken uit het oude India ingang in de gnostieke stromingen in het Midden-Oosten.⁴⁵ Hier werd de originele androgyn die aan het begin van de schepping zou hebben gestaan, geïdentificeerd met de Christus die aan het eind der tijden weer terug zou komen. Zo kon het beeld ontstaan van een ideale, androgyne 'Messias' die de eenheid zou herstellen waar de dualiteit heerste. Dit beeld leefde in de westerse beschaving voort in de principes van de alchemie. Het *hieros gamos* of *Mysterium coniunctionis* ligt hier in het vinden van de steen der wijzen die dikwijls als een androgyn wordt geïnterpreteerd.

Het personage Attilius in de roman van Lombard ziet de toekomstige androgynie mens inderdaad als een soort Messias, in navolging van gnostici, hermetici en bovengeciteerde Duitse romantici. Interessant is dat Marie-France David in haar inleiding op de heruitgave van *l'Agonie* dit messianisme moeiteloos in socialistische mystiek vertaalt door dit wezen te schetsen als 'een ideaal van totale gelijkheid, zelfs tussen de seksen' – zonder met een woord te reppen over de rijke geschiedenis van de goddelijke androgyn door de eeuwen heen.⁴⁶ Deze tekortkoming maakt Davids uitleg moeilijk te begrijpen voor de lezer die haar geloof in dit gelijkheidsideaal (zij het christelijk of socialistisch) niet deelt.

De opdracht van Hydaspes aan zijn leerling Bassianus in de roman van Louis Couperus staat daarentegen meer in de traditie van het vinden van de steen der wijzen in de alchemie, een traditie, die via de gnostici en de hermetica terugvoert tot het oude shivaïsme. Lombards inspiratie was dus van christelijke achtergrond, en die van Couperus – het hoeft ons nauwelijks te verbazen – meer paganistisch. Lombard en Couperus konden ruim kennis nemen van de in dit artikel besproken fenomenen in de vele literatuur over esoterie die gepubliceerd werd in de late negentiende eeuw, en wel vooral die over gnosticisme, hermetisme, kabbala en alchemie.⁴⁷ Couperus heeft zich zoals bekend bovendien verdiept in het boek van Lucien von Römer, *Über die androgynischen Idee des Lebens*, waar Shiva, de oorspronkelijke goddelijke androgyn, uitgebreid in wordt genoemd.⁴⁸

Betekent dit alles nu dat Louis Couperus inderdaad op de hoogte was van alle boven genoemde ontwikkelingen – van shivaïsme, gnosticisme, hermetica, alchemie? Of, scherper gesteld: is het mogelijk dat Louis Couperus zelf een 'adept' was, dat wil zeggen: een ingewijde in de 'geheime' kennis der esoterie?

Deze gedurfde veronderstelling voert ons terug naar de stelling van Klaas Popma uit 1968: Couperus was niet in de eerste plaats 'estheticist'; Couperus was allereerst *theoloog*, van een semi-gnostische religie van tanen, doven en ontaarden.⁴⁹ Zoals bekend schreef Couperus tussen 1900 en 1904 een hele reeks werken met een esoterische inslag: *De stille kracht* (over goena-goena in het voormalig Nederlands-Indië, in 1900); *Babel* (een sprookje dat doet denken aan de vrijmetselarij, in 1901); *Over lichtende*

drempels (theosofische verhalen, in 1902); *God en goden* (een gnostische kosmologie, in 1903); en *Dionyzos* (een biografie van de god van de antieke mysterieën, in 1904).

Misschien zou deze stelling van Popma eens onder de loep moeten worden genomen, en wel op de meest serieuze, grondige en wetenschappelijke wijze – wat nog nooit is gebeurd, al heeft Maarten Klein natuurlijk wel de aanzet hiertoe gegeven.⁵⁰ Helaas wordt er over esoterie in academische kringen nog steeds erg lacherig gedaan, voornamelijk omdat critici er weinig tot niets van af weten.

Tot dit doel zou ik willen voorstellen dat *al Couperus'* werk wordt onderzocht in het kader van de genoemde esoterische traditie. Om deze gigantentaak naar behoren te kunnen ondernemen, heeft schrijfster dezes contact opgenomen met Wouter Hanegraaff, hoogleraar in de westerse esoterica aan de Universiteit van Amsterdam en samensteller van de zojuist verschenen *Dictionary of Western Esoterism*. Hij blijkt tot mijn vreugde een groot fan van het werk van Couperus te zijn. Over de resultaten van onze samenwerking leest u meer in de volgende afleveringen van *Arabesken*. ♣
(Wordt vervolgd.)

Noten

1. Caroline de Westenholz, 'Heliogabalus en de Vlam van de Lust. Heilig sensualisme in *De berg van licht*.' In: *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* 12 (2004), nr. 23, p.4-15.
2. Caroline de Westenholz, 'Heliogabalus en de Vlam van de Lust II. De Indiase bronnen van Lombard en Couperus.' In: *Arabesken. Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap* 14 (2005), nr. 25, p.19-27.
3. Louis Couperus, *De berg van licht. Volledige Werken Louis Couperus*, deel 24, p.29-30.
4. Onder andere door Maarten Klein in *Noodlot en wederkeer. De betekenis van de filosofie in het werk van Louis Couperus*. Maastricht, 2000.
5. Jean Lombard, *l'Agonie*. Parijs, 2002, p.119. De citaten uit de roman zijn vertaald door Caroline de Westenholz.
6. Jean Lombard, *l'Agonie*, p.55.
7. Louis Couperus, *De berg van licht*, p.253.
8. Mircea Eliade, *Mitul Reintegrării*. Boekarest, 1942.
9. Hier gebruikt: *Méphistopheles ou l'androgyne*, Edition Gallimard uit 1962.
10. Mircea Eliade, *Das Heilige und das Profane*. Hamburg, 1957, in het Nederlandse vertaald onder de eigenaardige en misleidende titel: *De magie van het alledaagse*. Utrecht/Antwerpen, 1992. Uit die laatste editie: p.80.
11. Naar Mircea Eliade, *De magie van het alledaagse*, p.94.
12. Zie o.a.: Mircea Eliade, *Yoga. Immortality and Freedom*. Princeton, 1990, vertaling van *Le Yoga. Immortalité et liberté*. Parijs, 1954; Alain Daniélou, *Yoga. The method of re-integration. Its origin, its aims, its methods*. London, 1973 (eerste druk: Parijs, 1949); John Woodroffe, *The serpent power; the secrets of tantric and shaktic yoga*. New York, 1964; Georg Feuerstein, *Tantra. The path of ecstasy*. Boston/Londen, 1998.
13. Zie bijvoorbeeld de ervaringen van Gopi Krishna in Feuerstein, *Tantra. The path of ecstasy*, p.166-168.
14. Zie bijvoorbeeld *The Upanishads*, translated for the modern reader by Eknath Easwaran. S.I., 1987.
15. Zie noot 11. Zie ook: Alain Daniélou, *Shiva et Dionysos. La religion de la nature et de l'éros. De la préhistoire à l'avenir*. Parijs, 1979, p.83 en 84.
16. Mircea Eliade, *Méphistopheles ou l'androgyne*; zie ook Wouter J. Hanegraaff (ed.), *Dictionary of Gnosis and Western Esoterism*. Amsterdam, 2005; G. Quispel (red.), *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*. Baarn, 1992 en H. Leisegang, *La Gnose*. Paris, 1951.
17. *Poimandros*, I, 9: 'Maar God de Geest (Nous), die mannelijk-vrouwelijk is, terwijl Hij leven en licht is, heeft door een woord een tweede scheppende geest voortgebracht.' Naar G. Quispel, *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.206.

18. *Het evangelie van Thomas*, uit het Koptisch vertaald en toegelicht door Gilles Quispel. Amsterdam, 2004, p. 330. Adam Qadmon wordt, zoals bekend, ook genoemd door Blavatsky: Helena Blavatsky, *Isis ontsluit*. Den Haag, 1911, deel 2, p.46.
19. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*, p.150-151.
20. Idem, p.152 e.v. Zie ook Andrew Welburn, *Gnosis. The mysteries and Christianity. An anthology of Essene, gnostic and Christian writings*. Edinburg, 1994.
21. G. Quispel, *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.338.
22. Idem, p.342.
23. 'Vooruitgang is alleen mogelijk door opheffing van het vrouwelijke geslacht daardoor dat het in het mannelijke verandert'. Philo Judaeus van Alexandria in *Quaestiones in Exodum*, I, 8, geciteerd naar Quispel, *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.330. Zie ook: R.A. Bitter, 'De androgynie van de mens bij Philo van Alexandrië, Origenes en de Russische orthodoxie.' In: Quispel, *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.53-95.
24. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*, p.145-145.
25. Idem, p.146-147, citeert uit: Ernst Benz, *Adam. Der mythus des Urmenschen*. München, 1955, p.219.
26. Wouter J. Hanegraaff (ed.), *Dictionary of Gnosis and Western Esoterism*, deel I, p. 16 e.v.
27. Idem, p.20.
28. Piet Meeuse, *De slang die in zijn staart bijt*. Amsterdam, 1987, p.153-154. Zie ook Wouter J. Hanegraaff (ed.), *Dictionary of Gnosis and Western Esoterism*, deel I, p.20.
29. Piet Meeuse, *De slang die in zijn staart bijt*, p.153.
30. Mircea Eliade, *The forge and the Crucible*. Chicago/Londen, 1978 (eerste druk: Parijs, 1956), p.127-14: 'Indian alchemy'.
31. Christopher McIntosh, *Eliphas Lévi and the French occult revival*. Londen, 1972, p.27. Een eeuw later heeft Papius zijn zin gekregen. Er zijn nu twee leerstoelen in Europa gewijd aan het 'westers esoterisme': Antoine Faivre aan de Sorbonne te Parijs en Wouter Hanegraaff aan de Universiteit van Amsterdam (sinds 1996). Zie ook: Antoine Faivre en Jacob Needleman (ed.), *Modern Esoteric Spirituality*. New York, 1992.
32. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*. Zie ook Piet Meeuse, *De slang die in zijn staart bijt*, p.158 en speciaal over Goethes *Faust*: p.166-174. Over Goethe zie ook: Gilles Quispel, 'Faust en Hermes.' In: G. Quispel (ed.), *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.492-538.
33. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*, p.145. Deze noemt ook: Fr. Giese, *Der romantische Charakter*, band 1: *Die Entwicklung des androgynenproblems in der Frühromantik*. Langensalza, 1919. Zie ook: Achim Aurnhammer, *Androgynie. Studien zu einem Motiv in der europäischen Literatur*. Keulen /Wenen, 1986 en E Zolla, *The androgyne*. Londen, 1982.
34. In: *Schillers Horen*, jg. 1795, St. 3, p.80-103 en St. 4, p.14-40.
35. Een van zijn leerlingen, Johan Herman Gunning, wijdde in zijn hoofdwerk *Blikken in de openbaring* (1866-1869) een heel hoofdstuk aan de androgynie. G. Quispel (ed.), *De hermetische gnosis in de loop der eeuwen*, p.81.
36. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*, p.146-147 noemt als bron: Franz von Baader, *Gesammelte Werke*, Band III, p. 309, gereproduceerd in Ernst Benz, *Adam. Der mythus des Urmenschen*, p.221 e.v.
37. Mircea Eliade, *Méhistopheles ou l'androgyne*, p.148.
38. Dit zijn dan ook hoogstwaarschijnlijk de bronnen van Jean Lombard voor zijn personage Madeh, die aanbeden wordt door een man (Attilus) en een vrouw (Attilia) in *l'Agonie*.
39. Philippe Jullian, *Decadente dromers. Symbolistische schilders uit de jaren 1890*. Bussum, 1973 (eerste druk: Parijs, 1971), p.101.
40. Maar naar mijn mening minder in Couperus' *De berg van licht*. Zie Maarten Klein, *Noodlot en wederkeer*.
41. Mario Praz, *The romantic agony*. Oxford, 1970.
42. Jaap Goedegebuure, *Decadentie en literatuur*. Amsterdam, 1987, p.72-105: 'Verschijningen van Heliogabalus'.

43. Fulcanelli, *The dwellings of the philosophers*, vertaald door Brigitte Donvez en Lionel Perrin. S.l., 1999.
Vertaling van: *Les demeures philosophales et le symbolisme hermetique dans ses rapports avec l'art sacré et l'ésoterisme du grand-oeuvre*. Paris, 1964.
44. Fulcanelli, *The dwellings of the philosophers*, p.469. Goedegebuure, *Decadentie en literatuur*, p.126 wijst ook op een mogelijke connectie met alchemie in verband met Couperus 'theologie'.
45. Zie hiervoor o.a. ook Joseph Campbell, *The Masks of God: Occidental Mythology*. New York, 1985 (eerste druk: 1964), p.267-268.
46. Zie de introductie tot Jean Lombard, *l'Agonie*.
47. Zie bijvoorbeeld Edouard Schuré, *Les grands initiés*. Parijs, 1888; Frédéric-Guillaume Paulhan, *Le Nouveau mysticisme*. Parijs, 1892; voor de Nederlandse vertalingen van deze werken en de ontwikkelingen in ons land op dit gebied zie M.G. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam, 2001 .
48. Lucien von Römer, *Über die androgynischen Idee des Lebens*. Amsterdam, 1903, p.721. Afbeelding 5 in dit boek toont een beeld van Shiva in zijn aspect van hermafrodit (Ardhanahisvara) uit de collectie van het Museum voor Volkenkunde te Leiden (inv. nr.: 1403-1763).
49. K.J. Popma, *Beschouwingen over het werk van Louis Couperus (1863-1923)*. Amsterdam, 1968, p.10, 12, 157.
50. Zie Maarten Klein, *Noodlot en wederkeer*.

Gillende kreten van lustverlangen

Zo tussen mijn veertiende en achttiende levensjaar kreeg ik bij iedere feestelijke gelegenheid op eigen verzoek een deel van het Verzameld Werk van Louis Couperus cadeau. Mijn vader kocht de sjeke donkerblauwe deeltjes met dat heerlijke Van Oorschot-papier bij een boekhandel op het Damrak die er lang niet meer is en waarvan ik de naam ben vergeten. Zo blij was ik iedere keer met een volgend deel, dat ik deze uitgaven altijd trouw ben gebleven, wat er later ook tekstkritisch gezien aan mocht blijken te mankeren en welke nieuwe edities er ook verschenen.

De Haagse en Indische romans kende ik door en door, maar het zou nog tot 1994 duren dat ik deel VI uit de kast haalde voor een andere reden dan het zou herlezen van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* Een goede vriendin startte een leessalon op driehoog-achter in Amsterdam Oud-West onder de illustere naam In Liefde Bloeyende. In de jaren die komen gingen, zouden we nog Rushdie aan ons voorbij zien trekken, Freud, Woolf, Van Eeden, Hermans, Dostojevski, maar met wie konden wij neerlandici beter beginnen dan met Couperus en wel met *De berg van licht*? Voor het eerst waagde ik me aan de klassieke koningsroman die me altijd wat ondoordringbaar had geleken vanwege het onderwerp, de setting en het taalgebruik. Het lezen bleek echter een feest, dat op de avond zelve door de salonnière ook nog eens werd aangekleed met grote boeketten wellustige rozen op tafel en een uitbundige Alma-Tadema ('De rozen van Helegabalus') aan de wand. Eens te meer raakte ik doordrongen van de grote dramatische vertelkracht van Couperus. Waar en wanneer zijn romans en novellen ook zijn gesitueerd, Couperus maakt er een spannend verhaal van dat je tot op een oerpoppenkastniveau beroert. 'Kijk uit, hij staat achter je!' Dat idee.

De berg van licht bleek daarnaast ook nog eens het woord-geworden orgasme. Krankzinnig, al die neologismen waarvan vooral 'lustkreunen' mij altijd is bijgebleven. Ik heb het er weer bij gepakt en nu ik er doorheen blader, moet ik opeens aan een bekende hedendaagse Nederlandse auteur denken. Niét aan Arthur Japin, die ik in een bespreking van zijn met de Libris-prijs bekroonde roman *Een schitterend gebrek* de reïncarnatie van Louis Couperus noemde. 'Zowel het sierlijke taalgebruik, het verfijnde oog voor de uiterlijke zaken des levens, de behendigheid waarmee een intrige tot leven wordt gewekt én - heel belangrijk - in leven wordt gehouden, en dan ook nog de vrouwelijke preoccupatie met liefde, schoonheid en verval, doen denken aan Neerlands enige echt tijdloze schrijver met internationale allure,' schreef ik.

Niets ten nadele van het schrijverschap van Japin, maar als je *De berg van licht* weer begint te lezen, zie je ook onmiddellijk – of liever gezegd: zie ik nu onmiddellijk – het grote verschil tussen beide schrijvers. Zowel Japins pen als die van Couperus mogen in honing zijn gedoopt, de laatste doet er altijd een druppel of wat azijn bij. Japin maakt mooi, Couperus sart ook nog eens een keer. En dat heeft hij gemeen met een van de beste schrijvers van dit moment, Thomas Rosenboom. Net als bij Couperus staan bij Rosenboom het barokke taalgebruik, de liefde voor archaische uitdrukkingen en de creativiteit met neologismen ten dienste van de karakterisering van het tragische, want ijdele hoofdpersonage die ten onder gaat aan zijn eigen overspannen verbeeldingskracht. De goede bedoelingen gaan met het personage op de loop; eenmaal ontketende

krachten zijn niet meer in te dammen; zijn ondergang is het gevolg. 'Doe dat toch niet, stop ermee, kijk uit!' Dat idee.

Maar kijk ook eens naar de wijze waarop Rosenboom zijn decor neerzet, of dat nu de openingspagina's van *Gewassen vlees*, *Publieke werken* of *De nieuwe man* betreft. En lees dan nog eens onderstaand fragment, de tweede en derde alinea van het eerste hoofdstuk van *De berg van licht*. 'Lustkreunen' blijft een hele mooie, maar 'lustverlangen' is een goede tweede... 🐼

Onder zoo overdadige nazomernacht lijnden de tempelgebouwen breed, ver, en hoog op, met glans aangegeven kroonlijsten, en met afzonderlijke terrasvormigen toren, wiens top versmalde en vervaagde in het lichtelijke niets. In een dicht bladergeheim van tuinen, stille van wind, lagen in het wijde park de tempelgebouwen verspreid, blankten nu aangelicht marmer of grauwden dof van graniet, streepten zuilen zich rank, en verloor zich het al in geboomte-schaduwen, waartegen, lichtovergoten van rijzende maan, reusachtige agaven opstaken hare zwaarden of wit of zwart, naar mate het maanlicht zijn glans veegde aan de lemmers dier bladeren, of dat zijzelve zich spietsten in schaduw en wègpriemden in nacht. Een oranjegeur zweefde als een wierook, zwaar en bijna onademaar, en daartusschen hielden de Syrische rozen haar gillende kreten van lustverlangen lang aan... Maar behalve dien geurwalm van bloemen en, twee-, driemaal de snerp van een pauw, heel ver, was geen geluid in de tempelparken en de onduidelijke gebouwenmassa's droomden op in licht, en doomden, en verdwenen verder in aller vormen verzwijmeling tusschen de schaduwopstapelingen van sycomorengeboomte en wierookend citroenheesterbosch. Af van de lichtterrasgelijnde toren vierkante donker de Zontempel zelve en somberde weg, en sliep. Nauwlijks verzichtbaarden zich de gedraaide zuilen der zijgalerij, met heel slank getsorsadeerde schachten op voetstuk van Perziesch bladornament, telkens herhaald, vaag aangeduid in het nachtlucht, en achter elkander verschoten en verscholen de tallooze zuilen, liepen weg, torsadeerden naar achteren in een lichtschuwe vlucht... Maar heel hoog slankten zij op, en daar, plots onverwacht, verbreedde heur gebaar van ranke bevestigheid naar links en naar rechts, en kapiteelden zij uit met bijna te stoere kracht, in twee halve stierentorsen, voorpooten gekniel in het ijle, de gedeelde achterlijven in elkander versteend, en alle de stierenkoppen met spierbuigenden nek gekromd, zonder zichtbaar de architraaf aan te raken, zoo dat in het nachtlucht de breede fries wel te zweven scheen... Maar de kornis kroonlijstte – één zware schaduwstreep – dwars tegen de starttriltelenden hemel aan, en stille tusschen de zuilen spookten en schaduw en licht, terwijl roerloos maar levend reëel nêr de tallooze stierkoppen staarden.

Dit is het achtste deel in de serie 'Het favoriete fragment van...', waarin verschillende auteurs hun licht laten schijnen op de mooiste, ontroerendste of opmerkelijkste passage uit het werk van Louis Couperus. Het citaat is, ondanks Pruis' voorkeur voor het donkerblauwe Van Oorschot-deeltje, afkomstig uit De berg van licht. Volledige Werken Louis Couperus, deel 24, p. 7-8.

Marja Pruis is literatuurcriticus voor De Groene Amsterdammer en schrijver. Onlangs verscheen van haar de roman De vertrouweling (Nijgh & Van Ditmar, 2005).

Bij **Dimensie-Boeken** van **Internationaal Forum** is als *Leidse opstellen 35* verschenen:

Kritische beschouwingen over Nederlandse literatuur en literatuurstudie

door René Marres (2004, 176 pag., € 18,99, ISBN 90-6412-131-1)

Het eerste stuk in deze bundel is een uiteenzetting waarom de universitaire studie van de moderne Nederlandse literatuur niet wetenschappelijk is. Dan komt werk aan bod van Multatuli, Louis Couperus, Marcellus Emants, F. Bordewijk, Carry van Bruggen, Menno ter Braak en Ed. du Perron, S. Vestdijk en Frans Kellendonk. Soms verdedigt Marres auteurs zoals Ter Braak en Du Perron tegen de zogenaamd politiek correcten; vaak bestrijdt hij interpretaties van anderen, alvorens die van hemzelf te geven.

De meerderheid van de opstellen is nieuw. Ook staan er enkele, al in tijdschriften gepubliceerde polemische artikelen in. Hij geeft een originele visie op schrijfster Carry van Bruggen als op de dood gericht. De bourgeois ideologie van Bordewijk in zijn roman *Karakter* wordt blootgelegd en het commentaar op de bijbels/roomse visie van Kellendonk in *Mystiek lichaam* wordt tegen het licht gehouden. Moord of zelfdoding, is de vraag in het korte stuk over Emants' *Een nagelaten bekentenis*. Lonke Couperus in zijn romans naar zijn publiek om financieel gewin?

Nog verkrijgbaar van dezelfde auteur:

- *Over Zogenaamde politieke incorrectheid in Nederlandse literatuur, Ideologiekritiek in analyse* (1998, 128 pag., € 16,99, ISBN 90-6412-114-1):
'Met kracht van argumenten weerlegt Marres seksistische, racistische en anderszins moreel bedenkelijke eigenschappen die volgens de ideologecritici in de besproken werken geïmpliceerd zijn. Van vooringenomenheid heeft Marres geen last: hij beperkt zich tot dat wat er in een tekst staat en baseert daar zijn scherpe analyses en kritiek op.' (Jos Radstake, St. Nederlandse Bibliotheekdienst)
- *Over de interpretatie van 'De donkere kamer van Damokles' van Willem Frederik Hermans* (1996, 84 pag., € 16,99, ISBN 90-6412-111-7):
'Zijn studie geeft een betrouwbare beschrijving van de interpretaties die de bekendste roman van Hermans heeft uitgelokt. Vaardig schift de auteur het kaf van het koren, helder argumenterend, zwakke plekken in de redeneringen van zijn opponenten opsporend, maar ook niet schromend zichzelf te verbeteren als daartoe aanleiding bestaat. Deze studie is verplichte lectuur voor wie de interpretatie van een van de fascinerendste romans uit de Nederlandse literatuur ter harte gaat.' (G.F.H. Raat, *Literatuur* 98/2)

Internationaal Forum

Stichting voor Nederlandse Taal- Vertaal- Letter- en Geschiedkunde

Seringenstraat 37-a, 2313 VS Leiden, Nederland Tel.-Fax: +31 (0)71-514 67 03 E-post: jbiezen7@freeler.nl

Een 'Varian' symposium te Cambridge

Louis Couperus is niet de enige die werd gefascineerd door de figuur van Heliogabalus (of Helegabalus). Het 'Nachleben' van deze op zichzelf onbetekenende maar beruchte Romeinse keizer is indrukwekkend; in de loop der eeuwen zijn er romans, toneelstukken, gedichten, symfonieën, opera's, balletten, schilderijen, beeldhouwwerken, ja zelfs stripboeken, nachtclubs en politieke actiegroepen in zijn naam ontstaan. Afgelopen zomer werd in Cambridge een driedaags symposium gewijd aan de historische en de legendarische personae van de keizer.

Door Jan Bennink

Van 29 tot 31 juli werd in Trinity College, Cambridge een internationaal congres gehouden onder de titel 'Varian Symposium'. Varius is vermoedelijk de enige, historisch juiste naam voor de decadente Romeinse keizer Helegabalus, bij Couperus-kenners natuurlijk bekend door de roman *De berg van licht* (1905-1906). Initiatiefnemer van de driedaagse bijeenkomst is Leo de Arrizabalaga y Prado, een Amerikaan van Spaanse afkomst die in Trinity Engelse en Spaanse literatuur heeft gestudeerd en momenteel doceert aan de Tsukuba Universiteit van Tokio. Hij houdt zich al zo'n jaar of tien intens bezig met de keizer en heeft diverse publicaties aan het onderwerp gewijd. Zijn grote vraag is: hoe is het mogelijk dat een heerser die niets dan wangedrag en misdaden op zijn naam heeft staan – er is zelfs geen enkel bouwwerk uit de Romeinse tijd aan te wijzen dat aan zijn regering herinnert – tot op de dag van vandaag de wereld fascineert, in die mate dat er zelfs nachtclubs en politieke partijen naar hem zijn genoemd?

The Varian avatar

Naarmate zijn onderzoek vorderde, kwam Prado meer en meer tot de conclusie dat zelfs de meest serieuze historici op hol leken te slaan als de keizer in hun onderzoek ter sprake kwam. Dit intrigeerde hem zodanig dat hij besloot het onderwerp tot op de bodem toe uit te zoeken – voor zover mogelijk. Het 'Nachleben' van de keizer wordt door Prado 'the Varian avatar' genoemd (een 'avatar' is een reïncarnatie; zo is Krishna bijvoorbeeld een reïncarnatie van de god Vishnu). Opvallend is dat de keizer en zonnepriester in deze 'Varian avatar' in de loop der eeuwen getransformeerd werd van een wrede, decadent monster tot een verkeerd begrepen, overgevoelig jong mens, een held van estheticisten, een 'gekroonde anarchist' en een martelaar van de seksuele revolutie.

Leo Prado heeft het onderwerp gedegen en methodologisch aangepakt. Hij maakt een strikt onderscheid tussen de historische en de legendarische Varius, en het symposium was in principe ook als zodanig ingedeeld: de lezingen van zaterdagochtend behandelden de historische keizer, die van zaterdagmiddag en zondag het 'Nachleben' van Helegabalus.

De lezingen

Prado zelf gaf op zaterdagochtend het startsein voor het symposium met een lezing onder titel: 'Varian studies: a Definition of the Subject'. Hij gaf een heldere inleiding van zijn boven beschreven onderzoek, en een samenvatting van de te bespreken onderwerpen.

De tweede bijdrage van die dag, 'A hitherto unpublished coin of Elagabalus', een paper door Curtis Clay uit Chicago, Verenigde Staten, werd in afwezigheid van de schrijver door Prado voorgelezen. Deze munt wordt onder andere geacht een afbeelding van het Helegabalium op de Palatijn te laten zien. Na de dood van de keizer werd deze tempel afgebroken en toepasselijkerwijze vervangen door één ter ere van Jupiter Ultor, de wreker.

'Varius dances' was een lezing door Frederick G. Naerebout van het departement Oude Geschiedenis van de Universiteit van Leiden over de dans van de zonnepriester van Emessa, voor zover bekend uit de historische bronnen. Dat geldt hier vooral Heriodianus. Hij schreef over de extatische dansen, een capaciteit om in trance te gaan en een zeker elegant charisma van de jonge zonnepriester, en vergeleek hem met de jonge Dionysos.

'Das Priestergewand des Varius', een bijdrage van Elke Kregel (Freie Universität, Berlijn), werd eveneens door Leo Prado voorgelezen. De enige historisch verantwoorde 'misdaad' waarvan we met zekerheid kunnen zeggen dat Helegabalus hem heeft begaan, is dat hij, in zijn functie als hogepriester van zijn god, in provocerend oosters kostuum verscheen. Naar aanleiding van afbeeldingen op oude munten analyseerde Kregel dit kostuum en kwam tot de conclusie dat het een variant moet zijn geweest van de tot

op de dag van vandaag in India gedragen 'dhoti', een sarong-achtig kledingstuk dat bestaat uit een vierkante lap, die om de heupen wordt gedrapeerd en van voren zo dikwijls wordt omgevouwen dat er een lange 'sash' ontstaat, die vervolgens tussen de benen door naar achteren wordt omgevouwen en onderop de rug vastgemaakt, zodat de indruk van een broek wordt gecreëerd.

In 'Die Art und Weise wie Varius im *Historia Augusta* behandelt worden ist', door Samuel Zinsli (Universiteit van Zürich) stond de belangrijkste bron voor alle misverstanden rond de heerschappij van Helegabalus centraal. De *Historia Augusta* is, zoals bekend, opgetekend na de dood van de keizer. Interessant was de suggestie dat de onbekende schrijver - vermoedelijk Lampridius - in zijn werk mogelijk onderhands heeft willen aangeven dat keizer Constantijn, aan wie zijn boek opgedragen is, even slecht was als zijn voorganger Helegabalus.

Respectabele pornografie

Peter Sarris, de andere gastheer van Trinity College, liet in 'A Byzantine perspective on the Varian myth or legend' zijn licht schijnen over de interpretatie van de keizer door schrijvers in het Byzantijnse rijk. Was Helegabalus een transseksueel of een efficiënt

Tekening van
Heliogabalus door
Fulvio Caldini

administrateur? Men had de indruk dat de keizer leed aan een *gender disorder*, waardoor hij zowel mannelijke als vrouwelijke kenmerken gehad zou hebben. Ook is er sprake van een aanname dat Helegabalus androgyn of eunuchoïde geweest zou kunnen zijn. Eunuchen waren zeker niet onbekend in het Byzantijnse Rijk, zodat een gender disorder destijds uitgelegd zal zijn als dat Helegabalus een eunuch was.

In 'Le traitement medieval de Heliogabale, par Masionario' besprak Cécile Bertrand-Dagenbach (universiteit van Nancy, Frankrijk) de manier waarop er in de middeleeuwen over de keizer geschreven werd, en wel vooral door Iohannes de Matociis, alias Giovanni Mansionario, een monnik en notaris uit Verona (circa 1350). Deze gebruikte de 'Varian avatar' als excuus om een soort respectabele pornografie te bedrijven.

De tekst van Mauro Calcagno (universiteit van Harvard), 'Cavalli's opera *L'Eliogabalo*, a victim of musical censorship' werd weer voorgelezen door Leo Prado. De opera van Francesco Cavalli (1602-1676) ging in 1668 in Venetië in première en is onlangs weer in Brussel opgevoerd. In *Arabesken* nummer 24 (november 2004) is een artikel van Evert Paul Veltkamp opgenomen over deze voorstelling.

Ik zou hier graag een kanttekening bij zijn artikel willen plaatsen. Veltkamp stelt dat de decadentie van Helegabalus (die overigens in deze uitvoering meer achter de dames aanzit) wordt aangegeven door het feit dat de hoofdrollen hier door de hogere zangstemmen in travestie worden bezet. Dit heeft mijns inziens niet zozeer te maken met decadentie, maar meer met de gewoonte in de barokopera om de hoofdrollen door castraten te laten zingen. Nu er geen castraten meer zijn, worden hoge stemmen gezongen door mannelijke sopranisten of countertenors, of door vrouwelijke alten en sopranen. Pas in de negentiende eeuw werd verwacht dat een mannen- of vrouwenrol in de opera ook daadwerkelijk door respectievelijk een man en een vrouw werd vertolkt. In de zeventiende en achttiende eeuw speelde de genderkwesitie helemaal geen rol. Zo werd bij de première van een van Händels opera's de hoofdrol door de beroemde castraat Senesino gezongen. Toen deze opera later opnieuw in productie werd genomen, werd de hoofdrol door een vrouwelijke alt gezongen, omdat Senesino niet meer in Londen verbleef en dus niet beschikbaar was. Dit was voor het toenmalige operapubliek niets ongewoons. Ook liepen de seksen zonder enig probleem door elkaar. Bekend is dat de beroemde castraat Farinelli als mooie jonge jongen in de serenade 'Antonio et Cleopatra' van Johann Adolf Hasse als sopraan de rol van Cleopatra zong en dat zijn Antonio een vrouwelijke alt was. De tenor als de voedster Lenia in een (oudere) vrouwenrol was een grap die in de Venetiaanse opera van die tijd veel voorkwam. Ook in een andere opera van Cavalli, namelijk *Serse* die in 1654 ook in Venetië in première ging, wordt de rol van de voedster door een mannelijke tenor gezongen. Deze sekseverwisseling in de opera heeft het nog lang uitgehouden. Richard Strauss' opera *Der Rosenkavalier*, die in 1911 in première ging, heeft als *couleur locale* het Wenen van de achttiende eeuw. De rol van Octavian, een zeventienjarige jongen, die door een vrouw wordt gezongen, is door de componist bedoeld als een late echo van de achttiende-eeuwse operapraktijk.

De tweede voordracht van Naerebout ging over Gysbert Tysens' classicistische tragedie *Bassianus Varius Heliogabalus*, waarover de negentiende-eeuwse theaterhistoricus Worp het oordeel 'nothing but talk' uitsprak.

De eerste dag van het symposium werd afgesloten door een lezing van David Watkin (Peterhouse College, Cambridge) over Sir Lawrence Alma-Tadema's schilderij *The Roses of Heliogabalus*. Interessant voor Couperus-liefhebbers was volgens Watkins de aanwezigheid van Hierocles op het doek. De wagenmenner, die door Couperus wordt

geïnterpreteerd als de grote liefde van Helegabalus, zit op het schilderij rechtsonder de tafel van de keizer in het publiek. Hij heeft blond haar en hij kijkt adorerend naar Helegabalus op.

Vrouwelijke schoonheid

De zondag was, zoals gezegd, geheel en al besteed aan het *Nachleben* van Varius, oftewel de invloed van Helegabalus op de latere kunst en cultuur.

De symposiasten werden tijdens het ontbijt getraakteerd op de weergave van Hans-Werner Henzes symfonisch gedicht *Heliogabalus – a tape recording*. Het was een Strawinsky-achtige interpretatie, begeleid door een introducerende tekst.

Caroline de Westenholz, voorzitter van het Louis Couperus Museum, hield vervolgens een drietal lezingen. Allereerst over Jean Lombards roman *L'agonie*, die sinds de herdruk in 2002 weer voor een groter publiek toegankelijk is geworden. Lombard volgt de antieke historiografie door de keizer voornamelijk als een monster te beschrijven. Kennelijk kon Lombard het niet over zijn hart verkrijgen om de legendarische kenmerken van de keizer en zonnepriester, namelijk vrouwelijke schoonheid, totale toewijding aan de cultus van de Zwarte Steen en een fatale tendens tot seksuele ambiguïteit, metterdaad aan Helegabalus zelf toe te schrijven. Lombard dicht deze eigenschappen toe aan het personage Madeh, de minnaar van de Romein Attilius. Het centrale thema in de roman is het realiseren van de toekomstige androgyn in de persoon van deze Madeh. Het falen van deze queeste wordt veroorzaakt door het feit dat Madeh zijn homoseksualiteit verzaakt en voor een vrouw valt. Dit laatste is een groot verschil met de roman van Couperus, waar de homoseksualiteit van Helegabalus juist de oorzaak wordt van zijn ondergang.

Daarna sprak De Westenholz over *De berg van licht*, in letterlijke vertaling voor het gemak *The Mountain of Light* genoemd. Couperus geeft de typisch negentiende-eeuwse benadering weer door de jonge zonnepriester te schetsen als een vroom en gevoelig kind dat noodzakelijkerwijs ten onder gaat aan de omstandigheden waarin hij wordt geplaatst. Ten slotte sprak De Westenholz over de aquarel *Lui* van Gustav Adolf Mossa, een portret van Helegabalus dat zich bevindt in het Musée des Beaux Arts te Nice. Mossa vertegenwoordigt de meest decadentistische visie op het keizertje door hem te schilderen als een ietwat enge, fragiele androgyn. Dit schilderij is geëxposeerd in het Louis Couperus Museum, gedurende de tentoonstelling 'Een witte stad van weelde. Louis Couperus en Nice (1900-1910)' in 1996-1997.

Na de lezing van musicologe Andrea Musk over Deodat de Séveracs opera *Héliogabale* (in 1910 werd opgevoerd in het openluchttheater van Béziers in Zuid-Frankrijk) konden de symposiasten tijdens de lunch luisteren naar Fulvio Caldini's *Aria di Eliogabalo*, Op. 18 en *Eliogabalo*, Op. 45. Caldini is tevens de tekenaar van de bij dit verslagje afgedrukte illustratie.

Daarna was het de beurt aan historicus Martijn Icks, die in 2003 de expositie 'De weifelende sekse' in het Louis Couperus Museum organiseerde en na zijn afstuderen een stage is gaan volgen aan de Universiteit van Oxford. Hij gaf een verslag van het onderzoek van zijn doctoraalscriptie *Adorned by fancy and blackened by prejudice. The 'vices and follies' of Elagabalus in modern historical research*.

De acht minuten lange stomme 'film esthétique' *L'Orgie Romaine / Héliogabale* (Gaumont Film, 1911), die onlangs door het Nederlands Film Instituut is gerestaureerd, was helaas niet op het symposium te zien. Een lezing van Alexis D'Hautcourt (Kansai Gaidai Universiteit, Osaka) over dit onderwerp werd door Prado voorgelezen.

'Lui' (portret van Heliogabalus) door Gustav-Adolf Mossa (1883-1971), aquarel uit 1906. Collectie Musée des Beaux Arts, Nice

Het symposium werd afgesloten door een verrassende lezing door Itsuki Kitani (Tsukuba Universiteit, Japan) over de aanwezigheid van Heliogabalus in de moderne populaire Japanse cultuur.

Het is de bedoeling dat de lezingen worden gebundeld in een Engelstalige publicatie, uit te brengen door de University of Cambridge Press. *Arabesken* zal u uiteraard op de hoogte brengen van de publicatie. 📖

Open brief aan Orlow Seunke

Geachte heer Seunke,

We kennen elkaar niet, maar nu ik weet – zoals inmiddels ook de rest van Nederland – dat u naar alle waarschijnlijkheid de klassieker *De stille kracht* van Louis Couperus mag verfilmen, gun ik mezelf de vrijheid om enkele woorden tot u te richten, vóórdat u de camera's laat lopen. Naast de tip om Jennifer de Jong te casten (zie de film *Fighting Fish*), hierbij nog enkele andere suggesties.

U kunt de roman lezen zoals wijlen Rob Nieuwenhuys dat heeft gedaan, namelijk als een roman die 'natuurlijk' over de ondergang van de resident gaat. Maar echt vernieuwend is dat niet. U kunt *De stille kracht* ook verfilmen als ware het een voorspelling van de naderende ondergang van het koloniale Nederlands-Indië. Ikzelf zie Louis Couperus echter niet als iemand met een visionaire blik op politieke ontwikkelingen.

Zelf beschouw ik Couperus – maar dat is tussen u en mij – als een ongenadige beschrijver van het soort dat men 'mensen' noemt. Zie hoe zijn personages krampachtig vasthouden aan alles wat een mens nu eenmaal altijd verliest: geld, aanzien, macht en de hoop op eeuwige, onverstoorde liefde. Sommige geleerden in de letterkunde noemen dit het thema van 'het noodlot' in zijn werk. Ikzelf noem het liever sadisme. Eerst roept hij onze sympathie voor zijn personages op – ook onze resident koestert een warm ideaal en zijn 'trouwe' vrouw – en daarna verscheurt de schrijver hen bladzijde voor bladzijde aan stukken.

Enfin. Couperus is drama. Boektreeks-romantiek mét stijl. Maar wat zo kenmerkend is aan juist *De stille kracht*: de erotiek spat van pagina's af. Neem het volgende fragment:

Maar nu, terwijl hij kwam in de aureool van den zonneshijn, oordeelde zij hem nog eenmaal: zijn mooie, slanke dierlijkheid en het gloeien van zijn verleidersoogen in het schaduwbruin van zijn jonge Morengezicht, de krullende zwelling van zijn zoenlippen met het jonge dons van zijn knevel; het tijgersterke en lenige van zijn Don-Juanleden: het vlamde haar alles tegen, zoodat zij de ogen knipte. [...] Zij had die handen kunnen zoenen, zij verliefde in eens op dien vorm van vingers, op die bruine tijgerkracht van palm; zij verliefde in eens op geheel het jonge wilde-dierachtige, dat als een geur van mannelijkheid wademde uit geheel die jongen.

Het frappante aan de erotiek in de roman is dat het zinnelijke verlangen zich vooral laat gelden tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Juist dat aspect heeft in de tijd van Couperus wel wat pennen in het gal doen dopen. Voor een letterkundige uitwerking van de constatering van interraciale broeierigheid verwijs ik, zonder

Jennifer de Jong:
de nieuwe Doddy
van Oudjick?

bijbedoelingen, naar het artikel van Pamela Pattynama: 'Secrets and Danger: Interracial Sexuality in Louis Couperus's "The Hidden Force" and Dutch Colonial Culture around 1900'. U kunt het vinden in *Domesticating the Empire* uit 1998 (University Press of Virginia).

Natuurlijk moet een nieuwe verfilming van *De stille kracht* mooier, sensueler, spannender worden dan de alweer uit 1974 stammende televisieserie. Moge vooral het werk van Kim Ki-Duk (*Samaritan girl*, 2004) en Anh Hung Tran (*Cyclo*, 1995) u ter inspiratie dienen. Zoals u al merkt aan deze filmtitels, is dit ook een oproep om van Nederland-Indië nou eens geen in softfocus gedrenkte, weëge terugkijkfilm met *tempo-doeloe*-achtige onderbuikgevoelens te maken. Maak van de onderdanigheid een moordenaar met veel geduld. Maak van de mooie, jonge Aziatische dame een mentaal onneembaar fort dat weliswaar liefheeft, maar ook weet dat ze na de dood van haar oudere minnaar haar levensweg succesvol zal vervolgen. Want wat *De stille kracht* zo fenomenaal maakt, is dat het duidelijk maakt dat de koloniale overheersing voor een groot deel schijn was. Nederland beheerste de kolonie, maar werd in de kolonie ook beheerst.

Ons koloniaal trauma is nog altijd onverwerkt. Een mooie verfilming kan laten zien dat *tempo-doeloe* een verlangen is naar wat er nooit is geweest. Een kolonie is een groot machtenspel waarin beide partijen alles zullen inzetten om vervolgens ten onder te gaan. Alleen welteverstaan, zoals de oude resident in het binnenland. Iedereen verliest. En wie kan dat beter schilderen dan Couperus?

Door enkele ontwikkelingen in de moderne wereld is overigens een klein aspect in *De stille kracht* van groot belang geworden: de islam. Ik hoop dat u het niet zult gebruiken als een element om een tegenstelling van wij versus zij te schilderen. Ten eerste is de islam in Indonesië altijd anders geweest dan de extreme Arabische variant waarvan enkele fundamentalisten een negatieve kracht hebben gemaakt. Ten tweede had Couperus vooral oog voor de tovenarij die in Indonesië in de islam is verweven. Een stukje bangmakerij dus, dat in deze tijd echter wel explosief materiaal is.

Maar laat ik me er niet té veel mee bemoeien en nog even teruggaan naar het begin: Jennifer de Jong... onmiddellijk casten die meid! De douchescène laat ik verder geheel aan u over.

Met vriendelijke groet,

Wouter de Koning

Pleuni Touw als
Léonie van Oudjick
in de televisieserie
De stille kracht
(1974)

Nieuwsbrief Louis Couperus Museum

Nieuwe tentoonstellingen

13 OKTOBER 2005 - 6 JUNI 2006

Couperus en niets dan Couperus

De expositie *Couperus en niets dan Couperus* werd op 13 oktober geopend door Else van Dijk-Staats, de nieuwe Haagse wethouder van financiën en cultuur, in aanwezigheid van de nieuwe ambassadeur van Egypte, Ahmed A. Fathalla. De publicatie van het derde deel van de reeks *Den Haag. Geschiedenis van de stad*, naar aanleiding waarvan deze expositie was georganiseerd, vond plaats op 4 november. Voor dit boek schreef Eugenie Boer, conservator van het Louis Couperus Museum, een speciaal hoofdstuk over het fenomeen Haagse roman. Couperus blijkt bij lange na niet de uitvinder van het genre.

Andere Haagse instellingen die in het kader van de verschijning van dit boek tentoonstellingen wijden aan typisch 'Haagse' onderwerpen zijn het museum Meermanno Westreenianum, het Haags Historisch Museum en de Koninklijke Bibliotheek. Ook worden er lezingen en colleges gewijd aan de Haagse geschiedenis.

Omslag van Den Haag. Geschiedenis van de stad. Deel 3: Negentiende en twintigste eeuw

10 JUNI 2006 - 12 NOVEMBER 2006

Jubileumtentoonstelling: Hommage aan Couperus

Op 10 juni 2006 bestaat het Louis Couperus Museum precies tien jaar. Om deze heuglijke gebeurtenis te vieren, organiseert het museum een tentoonstelling onder de titel: *Hommage aan Couperus*. Hierbij gaat het om de speciale drukken, bibliofiele uitgaven en anderszins zorgvuldig vormgegeven materiaal. In de tuinkamer van het museum wordt een drukpersatelier anno 1900 gereconstrueerd. 📖

Couperus in het Rembrandt-jaar

In het Rembrandt-jaar 2006 wil het Louis Couperus Museum ook aandacht besteden aan het thema *Ut pictura poesis* ('Zoals de schilderkunst, zo ook de poëzie'). Louis Couperus was een veelzijdig man. Niet alleen wist hij erg veel van Franse, Italiaanse en Duitse opera, ook was hij zeer geïnteresseerd in de beeldende kunsten. Vooral in het begin van zijn carrière liet hij zich nogal eens inspireren door bekende kunstwerken van schilders zoals onder meer Makart en Bouguereau. Het is de bedoeling om een aantal gedichten en vroege verhalen van de schrijver te illustreren met de kunstwerken waardoor hij geïnspireerd werd. 📖

Website Louis Couperus Museum

Diegenen die het concert naar aanleiding van de opening van de tentoonstelling *'De oceaan van muziek is voorbij gegolfd.'* *Muziek in het leven van Louis Couperus* niet konden bijwonen, kunnen nu een gedeelte van het optreden vinden als nieuwe 'virtual tour' op de website van het museum (www.couperusmuseum.org). Te zien en te horen is een fragment van de uitvoering – voor het eerst in meer dan honderd jaar! – van het lied *Rêverie d'un Grand-Père* (1895), een compositie van vader John Ricus Couperus voor zijn kleindochter Johanna. Het lied werd gezongen door tenor Joost van der Linden. Het tentoonstellingsarchief op de website is nu compleet. 📖

L'Enlèvement de Psyché door William Bouguereau

Tekeningen Hans van der Horst

De expositie *Met Couperus naar Indië*, die deel uitmaakte van de manifestatie Indische Zomer, was een prettig succes. De tekeningen van Hans van der Horst zijn nu helaas niet meer te zien, maar het bijbehorende boekje is gelukkig nog te krijgen. U kunt het in het museum kopen voor € 14,95 of bestellen door het bedrag over te maken op giro-nummer 7702853 ten name van Louis Couperus Museum/Museumwinkel. U krijgt het boekje dan gratis thuisgestuurd. 📖

Gift Vrienden van Den Haag

Het Louis Couperus Museum verheugt zich zeer dat de Vrienden van Den Haag het museum in staat hebben gesteld om acht nieuwe Ansichtkaarten laten maken in verband met de tentoonstelling

Couperus en niets dan Couperus. Wij zeggen de Vrienden hiervoor hartelijk dank. 📖

Museum officieel erkend

In de vorige aflevering van het Museumnieuws heeft u kunnen lezen dat het Louis Couperus Museum in aanmerking is gekomen voor opname in het Nederlands Museumregister. Op 30 mei jongstleden werd het certificaat Geregistreerd Museum overhandigd. Dit had plaats tijdens een feestelijke bijeenkomst in het Themapark Archeon in Alphen aan den Rijn. 📖

Sabbatical Eugenie Boer

In de eerste helft van het jaar 2006 zal de conservator van het Louis Couperus Museum, Eugenie Boer, een sabbatical nemen; zij verblijft van februari tot juni in Rome. In die tijd zal haar positie in het Museum worden waargenomen door Michiel van der Mast, voormalig hoofdconservator van het Haags Historisch Museum. Eugenie Boer is op tijd terug voor de viering van ons jubileum. 📖

Nieuwe aanwinst: tekening door Vaarzon Morel

Onlangs heeft het Louis Couperus Museum een bijzondere tekening in ontvangst mogen nemen. Het betreft een origineel ontwerp door de kunstenaar W.F.A.I. Vaarzon Morel (1868-1955),

De moord op de belager van de prins door W.F.A.I. Vaarzon Morel (monogram: een hoofdletter M geplaatst in een hoofdletter V). Tekening met pen en zwarte inkt op karton, blauw potlood en witte verf, 50 x 63 cm

bedoeld als illustratie voor de roman *Majesteit* (1893). De krachtige, grote tekening is een waardevolle aanwinst.

Majesteit was buitengewoon populair destijds, onbetwist Couperus' best verkochte boek. Al in november 1895 was een herdruk nodig. In totaal zou het boek tijdens Couperus' leven vijf drukken beleven. De omslag is een ontwerp van Richard N. Roland Holst. Couperus was er niet bijster mee ingenomen. Met de illustraties in het boek was hij overigens evenmin gelukkig.

De eerste twee drukken waren ongeïllustreerd verschenen. Van het begin af aan hadden uitgever Veen en Couperus echter een uitgave met plaatjes voor ogen gehad. In 1901 kreeg W.F.A.I. Vaarzon Morel de opdracht tekeningen te maken bij *Majesteit*. Het werk viel hem echter 'deksels' tegen en in 1902 gaf hij aan ervan af te willen zien. Een jaar later leverde Vaarzon Morel alsnog zeventien tekeningen af. Couperus kreeg van één illustratie een afdruk te zien maar was niet enthousiast: 'als

een Hollandsche artist een prins moet teekenen.... laat hij hem liever weg, en teekent boeven.' Het kan haast niet anders of Couperus heeft zijn oordeel gevormd na het zien van onze tekening. Ook H.T.M van Vliet wees al op deze illustratie.* Geen enkele andere plaat uit het boek is zo goed in verband te brengen met Couperus' opmerking. In de zevende paragraaf van het tweede hoofdstuk van het eerste deel komt de volgende scène voor. Prins Othomar voelt zich bedreigd in de menigte van het volk:

In eene wijde, onmetelijke hopeloosheid voelde hij zich duizelen. Hij verwachtte niets meer, het was het einde. En het verwonderde hem niet wat er gebeurde. De man met het verwrongen, harigbruine gezicht, die, als een nachtmerrie, op hem toestortte, hem aangreep, vol haat. Een vuile tabaksadem zwalmde over zijn gezicht, een grof mes blikkerde in een grove vuist naar zijn hals toe...
Een geroep was opgegaan. Een schot knalde, kort, beslist, zonder een zweem van aarzeling. De man vloekte een schorren kreet uit, knarsende van onwil, en spartelde tegen, stervend. Zijne hersens spatelden uiteen, over Othomar heen, beoedelden den prins de uniform. (...)

Dan volgt de alinea waar de illustratie bij aansluit:

Het was Von Fest, die met een revolver het schot gelost had. De kolonel richtte zijn breede figuur op, zag om zich heen, den revolver nog schuin geheven, dreigend, in de vuist. Het volk staarde, bewoog zich niet, verwezen door de plotselinge werkelijkheid vóór hen.
Zanti, wezenloos, tuurde naar het lijk; (...)

Waarschijnlijk vond Vaarzon Morel het makkelijker de reactie op de bedreiging van de prins weer te geven dan de angstgevoelens van de prins zelf. Hoe dan ook: Othomar ontbreekt op de voorstelling. De Toorop-achtige koppen zijn krachtig vormgegeven en vakkundig gemaakt maar tegelijkertijd weinig verfijnd of lieflijk. 'Niet fameus,' zo oordeelde Couperus. De schenker heeft de tekening ruim dertig jaar geleden, tezamen met nog een andere illustratie

van Vaarzon Morel, voor enkele tientjes op een veiling gekocht. Hij was geboeid door de voorstellingen en aangetrokken door de kwaliteit van de werken, maar hij had geen idee wat de afbeeldingen voorstelden. Vorig jaar bladerde zijn broer toevallig in een geïllustreerde uitgave van *Majesteit* en herkende daarin tot zijn verrassing de tekeningen.

Het was een interessante coïncidentie dat vrijwel tegelijkertijd op veiling nr.42 van mei/juni 2005 bij veilinghuis Bubb Kuyper in Haarlem drie andere tekeningen aangeboden werden die deel uitmaakten van Vaarzon Morels reeks voor *Majesteit*. Eén daarvan heeft in de veilingcatalogus de volgende titel: 'Machteloos zal ik altijd zijn, niettegenstaande àl onze macht.' De bedoelde illustratie geeft een gesprek weer tussen prins Othomar en zijn moeder de keizerin. Opmerkelijk is dat bij dit lot vermeld stond: 'Illustrations of an unidentified publication.' De bidders wisten blijkbaar wél waar het om ging, want de uiteindelijk geboden prijs lag ruim drie keer zo hoog als de geschatte opbrengst, namelijk € 950 in plaats van € 200 à 300. De twee andere aangeboden tekeningen droegen achterop de bijschriften 'Ja laat ons weg gaan/ blz 79' en 'Als God het dan zoo wil?/ - is het goed te berusten sprak Barzia./ Maar wil God het zoo?- / 2de deel blz 161'.

Aan de tekening van het Louis Couperus Museum is goed het werk-karakter af te lezen. De witte dekverf geeft correcties aan. De met potlood ingekleurde blauwe gedeelten bepalen de nuances voor de te produceren grijsstinten; hoe donkerder het blauw op de tekening, des te grijzer was uiteindelijk het drukwerk op die plaats.
Op de jubileumtentoonstelling volgend jaar juni zal de nieuwe aanwinst te zien zijn, tezamen met de tweede tekening uit de collectie van de schenker. ♣

* Zie voor de gegevens over de uitgaven van *Majesteit*: H.T.M. van Vliet, *Louis Couperus en L.J. Veen. Bloemlezing uit hun correspondentie*. Amsterdam/Antwerpen, 1987 en H.T.M. van Vliet, *Versierde verhalen. De oorspronkelijke boekbanden van Louis Couperus' werk [1884-1925]*. Amsterdam/Antwerpen, 2000.

Van en over Couperus en anderen

Inevitable

In *Arabesken* nr.24 presenterden wij het nog als een prettig gerucht, nu hebben we zekerheid: in november verschijnt een hagenieuwe, Engelse vertaling van *Langs lijnen van geleidelijkheid*. De vertaler is Paul Vincent, die eerder Mulisch' *De ontdekking van de hemel* in het Engels omzette. *Inevitable* (dus zonder het lidwoord 'the' van de vorige Engelse vertaling van de roman uit 1920) is een uitgave van de Londense Pushkin Press (ISBN 1 901285 59 6). En om er meteen een nieuw gerucht aan toe te voegen: in de Verenigde Staten schijnt men te werken aan een nieuwe vertaling van *Eline Vere*. Verschijningsdatum en uitgever zijn op dit moment nog niet bekend. Zeker is dat de opvolger van Jack T. Grein, die in 1892 de roman naar het Engels overbracht, *niet* Paul Vincent zal zijn. 🐾

De dikke Zwagerman

Naast de dikke Komrij hebben nu sinds kort ook de dikke Zwagerman: een anthologie van het Nederlandstalige korte verhaal. De bloemlezer wil met de mammoetuitgave de strijd aanbinden met de veronachtzaming van het genre.

Nog altijd hebben uitgevers liever dat een auteur een dikke roman in het vooruitzicht stelt dan een verhalenbundel, die veel moeilijker aan het lezerspubliek te slijten is. Dat was al zo in Couperus' tijd: ook uitgever Veen zag met lede ogen aan hoe zijn auteur enthousiaste plannen ontvouwde over verschillende uitgaven van zijn 'kleine schetsen, novellen, impressie's'. Maar zoals bekend trok Couperus zich weinig aan van Veens

Borstbeeld van de Griekse dichter Pindarus (522/518 – kort na 466 voor Christus)

koudwatervrees, zodat hij ook op de korte baan zijn sporen heeft verdiend. Tussen Marcellus Emants en Annelies Verbeke vinden we Couperus terug met het maximale aantal van drie verhalen: 'De binocle', 'De oude Trofime' en 'De moord op den Gek'. *De Nederlandse en Vlaamse literatuur vanaf 1880 in 250 verhalen*, gebloemleesd door Joost Zwagerman, is een uitgave van Prometheus en kost € 39.95. 🐾

Louis Couperus: bourgeois en artiest

Als nummer 36 van de Areeks Leidse Opstellen van Stichting Internationaal

Forum verscheen onlangs de studie *Louis Couperus: bourgeois en artiest* van Piet Kraal. In drie hoofdstukken onderzoekt Kraal op welke wijze Couperus de tegenstelling burger versus kunstenaar in zijn werk gestalte geeft. Speciale aandacht krijgt Couperus' semi-autobiografische roman *Metamorfoze* uit 1897, waarin dit thema centraal staat.

Het boek is bij bovengenoemde Stichting te verkrijgen voor € 16,99 via het e-mailadres jbiezen7@freeler.nl of telefonisch via nummer 071-514 6703. Zie voor een recensie van deze studie elders in dit nummer. 🐾

Feit en fictie in De ode

Onder de titel 'Het olympisch vuur van de verbeelding', een artikel gepubliceerd in *De Parelduiker* (2005, nr.1), onderzoekt Omert J. Schrier de relatie tussen Couperus' verhaal 'De ode' enerzijds en de bron van de vertelling, Pindarus' dertiende Olympische Ode, en de werkelijkheid waaraan de laatste refereert anderzijds. 'Confrontatie van het verhaal met Couperus' bronnen kan inzicht geven in de werkwijze en bedoe-

lingen van de auteur en ons de ogen openen voor enkele karakteristieke trekken van de vertelling,' zo stelt de auteur. Schrier laat zien op welke punten Couperus is afgeweken van zijn bron, vaak, zo blijkt uit zijn uitgebreide essay, om literair-technische redenen. 📖

Leesclub

Het is een mooi initiatief van een oud medium, waarbij het nieuwe medium, het internet, een grote rol speelt: de leesclub van *NRC Handelsblad*.

Redacteurs van de krant discussiëren samen met lezers over klassiekers uit de Nederlandse literatuur op de website van de krant. Iedere maand staat een ander boek centraal. Men begon met *Ik heb altijd gelijk* van W.F. Hermans; in mei werd *De stille kracht* van Louis Couperus besproken. *NRC*-medewerkers Bas Heijne ('Als klein jongetje zat Louis Couperus doodsbang in een donkere Indische badkamer. De resonantie van die angst maakt *De stille kracht* tot een visionaire roman.'), Michiel Leezenberg ('Couperus' kolonialisme heeft niets te maken met uitbuiting of onderdrukking'), Elsbeth Etty ('*De stille kracht* is geen kritiek op het koloniale Europa') en Pieter Steinz ('Het verhaal van de tragische held Van Oudijck is niet alleen Couperus' beste boek, maar ook een van de grote werken van de wereldliteratuur') gaven een

voorzet, lezers reageerden. Helaas is de leesclub alleen toegankelijk voor abonnees van de krant (www.nrc.nl/leesclub). 📖

Woordkunst

Woordkunst is simpel gezegd een literair procédé waarbij uit twee bestaande woorden een nieuw, niet-bestaand woord wordt gesmeed. In Nederland zijn het vooral de Tachtigers geweest die de *écriture artiste* populair hebben gemaakt; ze werden er van meet af aan om bewonderd én verguisd. Ook Louis Couperus strooide in zijn werk graag en veelvuldig met eigenaardige neologismen en afgeleide werkwoorden.

In *Arabesken* nr.18 maakte Han Peek, penningmeester van het Louis Couperus Genootschap, een begin met de studie naar het gebruik van woordkunst in het oeuvre van Couperus. Hij nam hiertoe de roman *De berg van licht* onder de loep. Om enige (grammaticale) systematiek in het gebruik van woordkunst te kunnen traceren, zullen echter meer romans van Couperus op dezelfde wijze onderzocht moeten worden. Peek heeft inmiddels nog eens tien romans aan het corpus toegevoegd. Meer hierover leest u in het volgende nummer van *Arabesken*. Als voorproefje kunt u op onze website alvast een Excel-bestand downloaden (www.louiscouperus.nl/woordkunst.xls) waarin alle uitingen van woordkunst uit een elftal romans in een database zijn opgenomen. 📖

The screenshot shows the NRC Handelsblad website interface. At the top, there's a navigation bar with 'NRC HANDELSBLAD' and a search bar. Below that, a main header reads 'Der Ring' van Wagner door Georg Solti. The main content area features a discussion titled 'De stille kracht' by Louis Couperus, with a quote from Bas Heijne: '„Als klein jongetje zat Louis Couperus doodsbang in een donkere Indische badkamer. De resonantie van die angst maakt *De stille kracht* tot een visionaire roman.” Bas Heijne schrijft over de mystiek in *De stille kracht*.' To the right, there's a sidebar with 'Discussie Opties' including 'Nieuwe reactie', 'Vorige onderwerp', 'Volgende onderwerp', 'Abonneer op dit onderwerp', and 'Geavanceerd zoeken'. A price tag '100.00 EUR' is visible on the right side.

nog niet bekend. De regie ligt in handen van Orlow Seunke, die eerder films maakte als *Gordel van smaragd* (1997), *Oh boy!* (1991) en *De smaak van water* (1982). Het scenario is van Ger Thijs, mede-auteur van het script voor Frans Weisz' *A woman of the north* (1999), naar Couperus' roman *Aan den weg der vreugde*. *De stille kracht* wordt eind volgend jaar op lokatie, in Indonesië, opgenomen. De première staat gepland voor 2007. 🐼

Archief familie Vogel voor publiek ontsloten

Het archief van de familie Anthing Vogel, bestaande uit onder anderen de overleden voordrachtskunstenaars Albert Vogel sr. en Albert Vogel jr. en de actrice Ellen Vogel, is vanaf heden toegankelijk voor publiek. Ellen Vogel droeg de collectie namens de familie op vrijdag 7 oktober officieel over aan het Gemeentearchief van de stad Den Haag.

De collectie omvat onder meer documenten uit de nalatenschap van Louis Couperus. Albert Vogel jr. werd bekend door zijn voordrachtenprogramma 'Van en over Couperus', dat hij in de jaren zestig uitvoerde. Ook vervulde hij een adviserende rol bij de legendarische televisiebewerkingen van *De boeken der kleine zielen*, *De stille kracht* en *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* In 1973 publiceerde Vogel een biografie van Couperus, onder de titel *De Man met de Orchidee*. De verzameling is in 1984 al bij het Gemeentearchief ondergebracht door Caroline de Westenholz, stiefdochter van Vogel jr. en voorzitter van het Louis Couperus Museum. Nu dat de duizenden documenten alle zijn geïnventariseerd en beschreven, zijn zij toegankelijk voor derden. 🐼

Fanny & Alexander

Heliogabalus is *hot*. Niet alleen in Cambridge (zie over het 'Varian Symposium' elders in dit nummer), maar ook aan de Katholieke Universiteit van Leuven vond een studiedag plaats, die exclusief gewijd was aan de legendarische keizer. Op 11 oktober voerden onder meer Caroline de Westenholz en Martijn Icks er het woord.

Tijdens het congres werd er een bijzonder project gepresenteerd door de Italiaanse theatergroep

Het pas gerestaureerde grafmonument van Louis en Elisabeth Couperus op begraafplaats Oud Eik en Duinen in Den Haag

Couperus Digitaal

Bezoek eens de website van het Louis Couperus Genootschap!

Wat vindt u op www.louiscouperus.nl?

- **Nieuws**

Altijd het laatste nieuws over Couperus en (activiteiten van) het Genootschap

- **Tijdladder Louis Couperus**

Een biografie, bibliografie, citaten- en prentenboek in één.

Een handig, chronologisch overzicht van het leven en werk van Louis Couperus

- **Database**

Een op trefwoorden doorzoekbare database met meer dan 2600 titelbeschrijvingen van secundaire literatuur over Couperus

- **Artikelen en recensies**

Een groeiend aantal artikelen over en recensies van het werk van Couperus

- **Word donateur**

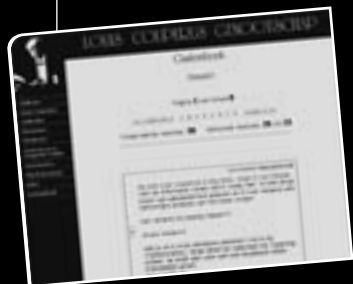
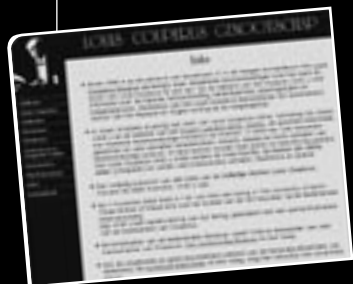
Gemakkelijk: uzelf online aanmelden als donateur

- **Gastenboek**

Geef uw mening over onze website. Doe een suggestie of stel een vraag aan de redactie en/of andere bezoekers

www.louiscouperus.nl

De website van het Louis Couperus Genootschap

Fanny & Alexander. De groep, in 1992 opgericht door Luigi de Angelis en Chiara Lagano, heeft veel soorten werk op haar naam staan: theatervoorstellingen, videoproducties, installaties en performances, waarbij een grote liefde voor literatuur als inspiratiebron en een gedurfde inzet van technologische middelen voorop staan. Op het ogenblik zijn zij bezig met de voorbereiding van een multimediatproductie over keizer Heliogabalus, die op 7 februari 2006 een voorpremière zal beleven in het kunstencentrum Het Stuk in Leuven, België. De voorstelling is sterk geïnspireerd door de roman *Héliogabale ou l'anarchiste couronné* (1934) van Antonin Artaud. In de voorstelling staat de mythe van de adolescentie centraal, die op drie verschillende niveaus wordt uitgewerkt: de jonge zonnepriester in Emesa, de keizer op reis naar Rome en ten slotte de *damnatio memoriae*, die ervoor gezorgd heeft dat vrijwel alle beeltenissen van de vorst zijn vernietigd. Ook toonden de Italianen zich zeer geïnteresseerd in *De berg van licht* van Louis Couperus, en wel speciaal in de opvatting dat de cultus van de Zwarte Steen een kabbalistische, gnostische inwijdingsreligie zou zijn. Wellicht zal iets van die interpretatie terug te vinden zijn in de voorstelling.

Eind januari 2006 gaat de website www.heliogabalus.org online, waarop alle details over de voorstelling te vinden zijn. 📌

Eline Vere als referentie

De roman *Antwerp* (2004) van de Britse auteur Nicholas Royle gaat over een onafhankelijke Amerikaanse filmregisseur, Johnny Vos, die een low budget 'biopic' maakt over de Belgische surrealistische schilder Paul Delvaux. De Engelse filmcriticus Frank Warner komt hem interviewen over dit project. Op dat moment worden er twee prostituees vermoord. Warner wordt achterdochtig en begint de zaak te onderzoeken. Spoedig raakt hij ook persoonlijk betrokken, als zijn vriendin ineens verdwenen is. Wat heeft dit alles in vredesnaam met Couperus te maken? Nou, op de pagina's 92, 236 en 268 wordt de cineast Harry Kümel genoemd en evenzoveel keer zijn film *Eline Vere* (uit 1991). Helaas wordt er niet bij gezegd dat het een film is naar een boek van Louis Couperus. De film wordt gebruikt als referentie om het tijdsbestek te verduidelijken:

Antonin Artaud (1896-1948)

'In 1991 you were twenty-eight. The Hubble Space Telescope was launched after a seven-year delay; Rajiv Gandhi was killed in an explosion while campaigning in India; and Harry Kümel's lavish nineteenth-century costume drama *Eline Vere* was released in Belgian cinema's. The film flopped, but a small-screen version, shown in three one-hour episodes on Dutch and Belgian TV, was a notable success.'

De andere twee vermeldingen van *Eline Vere* zijn slechts vluchtig. De hoofdpersoon is vooral op zoek naar het *chef d'oeuvre* van Harry Kümel, *Malpertuis*. Voor wie van het genre houdt is *Antwerp* overigens een aangename erotische thriller. 📌

Functiewisseling bestuur

Astrid Wassenberg heeft de secretariale werkzaamheden binnen het Louis Couperus Genootschap overgenomen van Ria Keene. Laatstgenoemde blijft als algemeen bestuurslid betrokken bij het Genootschap. 📌

Thematische opposities bij Couperus

De naam van de neerlandicus Piet Kralt kan voor liefhebbers van het werk van Couperus geen onbekende zijn. Hij publiceerde immers regelmatig in dit tijdschrift en is de auteur van het meest recente Couperus Cahier: *De goden, de schoonheid en het ogenblik*. Onlangs verscheen als nummer 36 van de reeks Leidse Opstellen van Stichting Internationaal Forum de studie *Louis Couperus: bourgeois en artiest*, waarin Kralt in drie hoofdstukken onderzoekt op welke wijze Couperus de tegenstelling burger versus kunstenaar in zijn werk gestalte geeft.

Door Rudi van der Paardt

Het is lang niet alles wat Kralt over de Haagse dandy te berde heeft gebracht: hij schreef bijvoorbeeld een hele serie artikelen, in diverse tijdschriften, over de roman *Antiek toerisme* (1911). Voor zijn vakgenoten gold (en geldt waarschijnlijk nog) Kralt in de eerste plaats als een specialist op het gebied van de Vestdijkstudie: over de 'kluizenaar van Doorn' publiceerde hij nog meer dan over Couperus, enkele boeken en tientallen essays, artikelen en grondige boekbesprekingen. Een groot deel daarvan herschreef en ordende hij in 1999 tot een nieuw boek: *'Paradoxaal is het gehele leven'*, met als ondertitel 'Het oeuvre van Vestdijk'. Iets soortgelijks is Kralt van plan te doen met zijn stukken over Couperus. Dat meldt hij althans in zijn, zojuist bij Stichting Internationaal Forum verschenen boekje *Louis Couperus: bourgeois en artiest*. Blijkens de 'Verantwoording' zullen in zijn opus magnum in vijf hoofdstukken even zovele centrale thematische opposities bij Couperus aan de orde komen. Het genoemde boekje kan, zo blijkt al uit de titel, gelden als een voorstudie voor één van deze hoofdstukken.

Burger en kunstenaar

Voor wie het werk van Kralt kent is de volgende opmerking overbodig, maar om een misverstand te voorkomen wijs ik er toch maar even op dat wie bij de titel van dit boekje denkt aan een (korte) biografie, een 'Bastet voor beginners', in zijn of haar verwachting teleurgesteld zal worden. Kralt is, net als bijvoorbeeld Maarten Klein, Pim Lukkenaer en Jan Fontijn, een exegeet die zo niet uitsluitend, dan toch wel voornamelijk in het werk van Couperus is geïnteresseerd: in structuur, thema's, motieven en wat ik maar zal noemen gedachtegoed in de romans, verhalen, 'essays' (reisbeschrijvingen, epigrammen, impressies). Kralt, die bijvoorbeeld in zijn vroege studies over Vestdijk nog strikt tekstgericht te werk ging, heeft zich met die belangstelling voor *Weltanschauung* verbreed en hij maakt dit duidelijk door in het eerste van zijn drie hoofdstukken de oppositie burger-kunstenaar in het werk van beroemde tijdgenoten van Couperus (Proust, Hamsun, Thomas Mann) te behandelen. Daarmee wordt voorkomen dat een lezer bepaalde aspecten van het genoemde complex voor typisch voor onze landgenoot houdt, terwijl zij in werkelijkheid behoren tot een internationaal gangbare thematiek.

Op de omslag:
'The Poet' door
Margot Ceddia

Centraal, in letterlijke en figuurlijke zin, staat in dit boekje de analyse van de genoemde thematiek in Couperus' roman *Metamorfoze* (1897). Aan de ene kant is dit een voor de hand liggende keuze, want de roman gaat over de artistieke problemen van een jonge schrijver, Hugo Aylva, en zijn positie in de maatschappij. Aan de andere kant is zij pikant, want *Metamorfoze* is nu juist de meest autobiografisch getinte roman van Couperus, die dan ook voornamelijk tot publicaties over de betrekkingen tussen roman en (auteurs)werkelijkheid hebben geleid. Volgens sommige interpreten gaat het eenvoudig om een sleutelroman, waarin men alle personages uit de omgeving van de schrijver kan terugvinden. Kralt wijdt daar wel een enkel woord aan (in zijn eerste hoofdstuk deelt hij zelfs mee, enigszins in strijd met zijn 'puriteinse' aanpak, dat achter de in de roman voorkomende beeldhouwer Fedder de figuur van Pier Pander schuilgaat), maar laat deze aspecten verder links liggen. Hij benadert *Metamorfoze* als een 'essayroman', een term die hij aan Lukkenauer (1985) ontleent. Zoals bekend bestaat de roman uit vijf boeken. Van elk geeft Kralt een thematische karakteristiek om vervolgens te komen tot een

overkoepelende samenvatting van die thema's, die de lading van het boek als geheel kan dekken. Zo kan elke lezer zijn analyse stap voor stap volgen. Ik geef korthedshalve het eindresultaat (p.34): 'Het geluk ligt in het vinden van een levensdoel, maar voor iemand die kunstenaar is én burger bestaat er geen vast en duidelijk levensdoel en dus is het zo goed als onmogelijk dat hij gelukkig wordt.' *Metamorfoze* is in deze visie dus een roman over het leven als aporie.

Synthese

Dat de oppositie geen blijvend gegeven is, maar ook verzoend kan worden of op zijn minst verzacht, laat Kralt zien in de behandeling van ander werk van Couperus, zoals *Langs lijnen van geleidelijkheid* (1900), waarin het paar Cornélie de Retz van Loo en Duco van der Staal de antithese representeren, en, heel verrassend, de Antikeroman *De komedianten* (1917), waarin de epigrammendichter Martialis in zichzelf kunstenaarschap en maatschappelijkheid tot een synthese wil brengen. Ten slotte brengt Kralt het ontroerende, eveneens in de oudheid gesitueerde, korte verhaal 'De balling te Tomi' (1911) ter sprake. Daarin gaat het over het moeizame leven van de Romeinse dichter Ovidius in het allesbehalve aantrekkelijke Tomi, waarheen hij door keizer Augustus verbannen was. (Nu wordt wel betwijfeld of Ovidius echt in Tomi is geweest, maar zo'n honderd jaar geleden ging men zonder meer van de realiteit van de ballingschap uit.) Couperus beschrijft hoe Ovidius door koorts, jicht en melancholie wordt gekweld. Maar de Muze troost hem en houdt hem staande. Kralt concludeert daaruit (p.69) dat in buitengewoon zware omstandigheden het niet de bourgeois, maar de artiest is die overleeft. Ook op deze extreme manier kan de oppositie dus geslecht worden: met de korte analyse van dit bekende verhaal bereikt Kralt een mooie afronding van het thema.

Behalve de kwaliteit van de auteur, dat hij zijn lezers in staat stelt zijn beweringen stap voor stap te volgen, zou ik nog twee andere willen noemen, die we in al zijn publicaties aantreffen en ook hier weer het lezen zeer veraangenaam. De eerste is dat hoewel Kralt geschoold is in het begrippenapparaat van de moderne literatuurwetenschap, hij bijna nooit jargon gebruikt, en als hij dat wel doet onmiddellijk uitlegt wat met bepaalde vaktermen wordt bedoeld (soms ook wat het nut is van zo'n term.) Een tweede opmerking betreft zijn behandeling van secundaire literatuur. Er zijn literatuurwetenschappers die wel de helft van hun publicatie wijden aan het, niet zelden zeer polemisch, weerleggen van eerdere standpunten over het werk dat wordt besproken. Dat doet Kralt niet. Als hij opmerkingen van eerdere scribenten aanhaalt, dan is dat bijna altijd instemmend. Natuurlijk vermeldt hij dat van *Metamorfoze* ook vanuit thematische hoek (biografische beschouwingen komen niet ter sprake en worden dus ook niet bestreden) al enkele, behoorlijk onderbouwde interpretaties zijn gegeven: hij beschrijft ze (p.33-34) en geeft aan in welke richting hij zelf denkt te gaan. Maar het is niet zo dat hij bij elk onderdeel van zijn analyse het verschil met standpunten van anderen weergeeft. Dat is ook wel eens jammer, want een niet geheel ingevoerde lezer zal het daardoor ontgaan dat Kralt niet alleen voor de interpretatie van *Metamorfoze*, maar voor die van soms terloops aangeduide romans als *Extaze* (1892) of *Xerxes* (1919) nieuwe suggesties doet. Maar deze vorm van bescheidenheid van Kralt is het enige minpuntje dat ik in dit mooi uitgegeven boekje kan ontdekken. 🐼

Piet Kralt, Louis Couperus: bourgeois en artiest. Leiden, Stichting Internationaal Forum, 2005, 80 pp. ISBN 90-6412-134-1. De studie is bij bovengenoemde stichting te verkrijgen voor € 16,99 via het e-mailadres jbizen7@freeler.nl of telefonisch via nummer 071 - 514 67 03.

Colofon

- Arabesken** Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap
Dertiende jaargang, nummer 26, november 2005
- Uitgever** Louis Couperus Genootschap
Postbus 11637
2502 AP Den Haag
Telefoon: 06 - 3034 9196
E-mail: redactie@louiscouperus.nl
Website: www.louiscouperus.nl
- Redactie** Peter Hoffman (eindredactie)
Wouter de Koning
Erik Schoonhoven
Menno Voskuil
- Vormgeving** Pim Oxener BNO, Boskoop
- Drukker** Macula, Boskoop
- Abonnementen** Donateurs van het Louis Couperus Genootschap ontvangen *Arabesken* gratis. Minimale donatie per jaar: € 22,70. De donateur is dan automatisch 'Amice' van het Louis Couperus Museum. Losse nummers: € 6,80, te bestellen door overmaking van het bedrag en vermelding van het gewenste nummer op giro 600367 van het Louis Couperus Genootschap te Den Haag.
- Artikelen** Bijdragen voor *Arabesken* kunnen op diskette (liefst als Word-document) worden toegestuurd naar de redactie, postbus 11637, 2502 AP Den Haag, of via e-mail: redactie@louiscouperus.nl. Richtlijnen voor auteurs worden op aanvraag toegezonden.

Tenzij uitdrukkelijk anders is vermeld berust de verantwoordelijkheid voor de inhoud van deze uitgave bij het bestuur van de Stichting Louis Couperus Genootschap. Hoewel de uitgave met de uiterste zorgvuldigheid wordt voorbereid, kan het evenwel voorkomen dat een rechthebbende van oordeel is, dat zijn of haar rechten zijn geschonden c.q. zijn of haar rechten zijn gepasseerd. Mocht zich zo'n geval voordoen, dan dient de rechthebbende zich bij voorkeur schriftelijk te melden bij het bestuur van het Genootschap met zijn of haar klacht.

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door:

connexxion

ISSN 1567-8067

Postbus 11637
2502 AP Den Haag